

Immaterieel cultureel erfgoed in Nederland

*Rapportage op basis van interviews met 33 deskundigen, in
opdracht van het ministerie van OCW, directie Cultureel Erfgoed*

George Muskens

© DOCA Bureaus

Kerkstraat 27

Lepelstraat

oktober 2005

INHOUDSOPGAVE

BIJ WIJZE VAN VOORAF: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN VAN DE DESKUNDIGEN ... 1

1	DOEL, VRAGEN EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	2
1.1	ONDERZOEKSOPDRACHT, OFFERTEVRAAG	2
1.2	DE DESKUNDIGEN	3
1.3	VERLOOP VAN DE INTERVIEWS	5
1.4	BELANGRIJKSTE ONDERWERPEN	5
1.5	AFSLUITEND RONDETAfelGESPREK MET DESKUNDIGEN	6
1.6	DE VLAAMSE INBRENG	6
2	HOE OMSCHRIJVEN DE DESKUNDIGEN IMMATERIEEL ERFGOED?	7
2.1	CULTUREEL ERFGOED	7
2.2	VOLKSCULTUUR IN NEDERLAND	8
2.3	OUDE EN NIEUWE NEDERLANDERS	8
2.4	MATERIEEL EN IMMATERIEEL – EEN BETREKKELIJKE TEGENSTELLING	9
2.5	LEVEND ERFGOED	10
2.5.1	<i>Overdrachtelijk erfgoed, het verhaal, het beeld</i>	10
2.5.2	<i>Erfgoed-en-scène</i>	10
2.5.3	<i>Gesitueerd erfgoed</i>	11
2.5.4	<i>Veranderingen</i>	12
3	POSITIES, TAKEN EN INBRENG IN DE IMMATERIEËLE ERFGOEDSECTOR.....	13
3.1	INSTELLINGEN	13
3.2	INFRASTRUCTUUR	14
3.2.1	<i>Reeds langer bestaande kenniscentra en steunfuncties: het Meertens Instituut en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur</i>	14
3.2.2	<i>Andere kenniscentra en steunfuncties</i>	15
3.3	PROFESSIONALS: ORGANISATIE, ONDERZOEK, ONDERWIJS.....	16
3.4	VRIJWILLIGERS, GEMEENSCHAP	16
4	PUNTEN VAN ZORG EN AANDACHT	18
4.1	ORALE GESCHIEDENIS, VERHAAL, PERSOONLIJKE AV-DOCUMENTATIE	18
4.2	VOLKSCULTUUR	19
4.3	MUZIEKCULTUUR	20
4.4	ANDERE ONDERBELICHTE ONDERWERPEN	20
4.5	AMBACHTELIJKHEID, KUNDE	20
4.6	NEDERLANDSE MASTER PIECES?	21
4.7	MAG NIET, KAN NIET	22
5	WENSEN EN –VOORKEUREN MET BETREKKING TOT HET BELEID.....	23
5.1	RELEVANTIE VAN DE IN NEDERLAND GEVOLGDE BENADERING	23
5.2	RELEVANTIE VAN HET IMMATERIEEL ERFGOED; FOCI EN SELECTIE	23
5.3	VERBETERD PERSPECTIEF VOOR DE BESTAANDE KENNISCENTRA EN STEUNFUNCTIES	25
5.4	DUIDELIJK PERSPECTIEF (OP TERMIJN) VOOR NIEUWE CENTRA EN MEDIA	25
5.5	DE ROL VAN DE RIJKSOVERHEID	26
5.6	UNESCO-CONVENTIE	27
6	BIJ WIJZE VAN SAMENVATTING: HOOFDPUNTEN IN DE MENINGEN EN OPVATTINGEN VAN DESKUNDIGEN	29

Bij wijze van vooraf: conclusies en aanbevelingen van de deskundigen

1. De rijksoverheid moet een adequate landelijk infrastructuur voor het immaterieel cultureel erfgoed blijven garanderen, waarin het Meertens Instituut, het Nederlands Centrum voor Volkscultuur NCV en volksculturele musea zoals het Openluchtmuseum en het Zuiderzeemuseum centrale functies vervullen.
2. In de infrastructuur vervullen ze onderscheiden functie, namelijk onderzoek en documentatie (Meertens), promotie en zichtwaarmaking (NCV) en museaal verzamelen en presenteren (Openluchtmuseum, Zuiderzeemuseum).
3. De rijksoverheid moet ook een duidelijk perspectief bieden aan nieuwe landelijke centra. Het betreft kenniscentra zoals Beeld en Geluid, NiNsee en de nieuwe kenniscentra van het Meertens Instituut voor de Nederlandse liedcultuur en voor de volksverhalen.
4. De deskundigen verwachten van de rijksoverheid een lichte vorm van sturing en coördinatie.
5. De rijksoverheid moet zich niet direct mengen in de foci van het immateriële erfgoed in Nederland, tenzij belangrijke cultuurpolitieke keuzes te maken zijn. Dit was met het culturele erfgoed van minderheden het geval.
6. De deskundigen vinden dat Nederland de UNESCO-conventie op het immaterieel cultureel erfgoed van 2003 moet ratificeren. Een aantal deskundigen vindt wel terughoudendheid geboden bij de uitvoering van de conventie, bijvoorbeeld bij het maken van nationale en internationale inventarissen van belangrijk immaterieel erfgoed en daaruit voortvloeiende waarborging van geïnterpreteerde erfgoederen.
7. Directe inmenging en dwingende keuzes passen in de ogen van de deskundigen niet in de in Nederland gevolgde benadering van het immaterieel erfgoed. Hierin staat het dynamische karakter immaterieel erfgoed, erfgoedbeleving en erfgoedpraktijk centraal.
8. Provinciale erfgoedhuizen zijn schakels tussen onderzoek, beleid en de plaatselijke praktijk van amateurgroepen en vrijwilligers. De erfgoedhuizen zullen deze schakelfunctie beter kunnen vervullen wanneer zij over meer mensen en middelen kunnen beschikken op het terrein van immaterieel erfgoed. Deze uitbreiding en met name de aanstelling van speciale consultants voor het immaterieel erfgoed wordt aanbevolen.
9. Ook de Federatie van Folkloristische Groepen en andere landelijke en regionale federaties van amateurgroepen vervullen voor de verschillende relevante disciplines deze schakelfunctie. Versterking van deze functie is dan ook eveneens aanbevolen.
10. Bijzonder kwetsbaar is de sector van het immaterieel erfgoed op het punt van oude ambachten en bepaalde vormen van muziekbeoefening. De opleidingen zijn vrijwel niet meer met marktconforme middelen op brengen. De deskundigen bevelen daarom aan dat er geëigende oplossingen op deze punten worden geboden.
11. Voor dit rapport hebben de deskundigen een follow-up aanbevolen, bijvoorbeeld in de vorm van een publieksvriendelijke publicatie en regionale rondetafelgesprekken over immaterieel erfgoed en immaterieel erfgoedbeleid op basis van de conclusies en de aanbevelingen. De follow-up moet dienen om het immateriële erfgoed beter op de erfgoedagenda te krijgen.

1 Doel, vragen en opzet van het onderzoek

1.1 Onderzoeksopdracht, offertevraag

DOCA Bureaus heeft de meningen en opvattingen geïnventariseerd van 33 deskundigen op het terrein van immaterieel erfgoed over de definitie en de relevantie van dit erfgoed en het te voeren beleid, gegeven punten van aandacht en zorg in het veld, in het bijzonder in verband met selectiebeleid en museaal beleid. De inventarisatie is uitgevoerd via open interviews, aangevuld met publicaties van de deskundigen en documentatie over hun instellingen. Het ministerie van OCW, directie Cultureel Erfgoed had opdracht gegeven tot deze inventarisatie.

Vanwege de breedte van het onderwerp is een afbakening van de onderzoeksvraag gemaakt met behulp van een viertal thema's. Ze zijn:

1. Presenteren: op aantrekkelijke wijze toegankelijk maken (belevingsaspect),
2. Documenteren: context vastleggen en onderzoeken (verzamelen),
3. (Her)beleven: folklore, levend houden van oude tradities en gebruiken,
4. Migrantencultuur: collectieve verhalen en herinneringen (geschiedschrijving).

Opgemerkt werd dat de thema's niet gelijksoortig zijn. Presenteren en documenteren liggen in elkaar verlengde. (Her)beleven heeft ook te maken met presenteren en vertegenwoordigt tegelijk in feite de brede en diverse sector van de folklore binnen het immateriële erfgoed. Migrantencultuur is een onderwerp op zich, waarbij immaterieel erfgoed een zodanig prominente rol speelt, dat het in het onderzoek als apart thema wordt opgenomen.

De uitkomsten van het onderzoek kunnen ook bijdragen aan de beantwoording van de vraag omtrent de ratificatie van de UNESCO-conventie over Immaterieel Erfgoed, die in 2003 is vastgesteld.

Voor de begeleiding van het onderzoek heeft het ministerie een interne begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit Ir. Bart Pors, mevrouw Drs. Riet de Leeuw, beleidsmedewerker van de directie Cultureel Erfgoed en Dr. Vladimir Bina, onderzoekscoördinator cultuur van de directie Media, Letteren en Bibliotheken. Overleg heeft plaatsgevonden op 2 augustus, 29 augustus en 6 oktober. Het was voor de onderzoeker steeds een zeer vruchtbaar overleg, zowel over de voortgang (welke interviews, operationalisatie van de thema's, interviewvragen), de te verwachten opbrengst en de rapportage over de verschillende meningen en opvattingen, alsook de punten die voor het ministerie en het beleid van de rijksoverheid van belang zijn.

Relevante beleidspunten waren, naast de UNESCO-conventie, de verschillende schijven waarlangs de overheidsinbreng in het onderhavige veld verloopt en de betrekkelijk indirecte rol van de directie Cultureel Erfgoed op dit punt. Belangrijke nationale spelers zijn het Meertens Instituut dat tot de Koninklijke Academie van Wetenschappen behoort en dus door de directie Onderzoek en Wetenschapsbeleid wordt bekostigd, en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, dat zijn subsidie ontvangt uit het cultuurbudget via de directie Kunsten. De directie Cultureel Erfgoed bekostigt twee rijksmusea die voor immaterieel cultureel erfgoed van bijzonder belang zijn, namelijk het Openluchtmuseum in Arnhem en het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. Verder stimuleert de directie de aandacht voor het migrantenerfgoed, onder andere via de regeling Cultureel Erfgoed Minderheden van de Mon-

driaanstichting.¹ De directie had en heeft behoefte aan een nadere bepaling van de eigen inbreng en positie in het veld.

1.2 De deskundigen

Het ministerie had ter voorbereiding van het onderzoek, reeds een zestal interviews gehouden met personen uit organisaties die verschillende aspecten van het immateriële erfgoed vertegenwoordigen: Meertens Instituut (Peter Jan Margry), Nederlandse Centrum voor Volkscultuur (Ineke Strouken en Albert van der Zeijden), Imagine IC (Liane van der Linden), Tropenmuseum (Annemies Broekgaarden en Susan Legêne), Amsterdams Historisch Museum (Mila Ernst), Nederlands Openluchtmuseum (Jan Vaessen). Tevens was er een voorlopige lijst van 25 te interviewen deskundigen, inclusief de bovengenoemde.

De lijsten zijn in de loop van de tijd over en weer aangepast en op punten uitgebreid, mede naar aanleiding van de onderwerpen die besproken werden. Uiteindelijk zijn 33 deskundigen geïnterviewd. In de onderstaande lijst worden ze genoemd, evenals hun positie in het immateriële erfgoedveld.

1. *Rob Boonzaajer Flaes*, antropoloog, directeur Atana en QRA, voormalig lid van de commissie intercultureel van de Raad voor Cultuur,
2. *Aspha Bijnaar*, historicus slavernijverleden, Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis NiNsee,
3. *Ad de Jong*, historicus, wetenschappelijk medewerker Openluchtmuseum,
4. *Veronique de Tier*, dialectoloog, consultant streektaalen van het de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland en medewerker Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit van Gent (Woordenboek van de Vlaamse Dialecten),
5. *Hester Dibbits*, historicus/etnoloog, onderzoeker materiële en alledaagse cultuur bij het Meertens Instituut,
6. *Mila Ernst*, Amsterdams Historisch Museum, onder andere verantwoordelijk voor de Verhalen van Oost,
7. *Michiel Gerding*, historicus, historisch consultant van de Stichting Drents Plateau; lid van de commissie archieven en die voor amateuristische kunstbeoefening en cultuureducatie van de Raad voor Cultuur,
8. *Louis Peter Grijp*, etnoloog en musicoloog, bijzonder onderzoeker Nederlandse liedcultuur van het Meertens Instituut; bijzonder hoogleraar Universiteit Utrecht
9. *Hendrik Henrichs*, historicus, senior docent en onderzoeker Universiteit Utrecht; leider MA Cultureel Erfgoed,

¹ Verdere punten van rijksinbreng zijn de ‘immateriële missies’ van belangrijke rijksinstellingen en rijksadviseurs, zoals de fuserende ROB en RDMZ c.q. de Rijksbouwmeester alsook de rijksadviseurs voor de Monumenten, het Landschap en de grote infrastructuur. Via de rijksadviseurs zijn ook andere ministeries dan dat van OCW betrokken, namelijk VROM (Rijksbouwmeester), LNV (Rijksadviseur voor het Landschap) en V&W (Rijksadviseur Grote Infrastructuur). Deze ministeries bekostigen ook het bureau Belvédère dat de aandacht voor cultuurhistorie in de ruimtelijke planning en ontwikkeling bevordert. Immateriële aspecten zijn onlosmakelijke onderdelen van de aandacht voor de cultuurhistorie.

Verder ontvangen verschillende musea met een missie op het terrein van het immaterieel erfgoed een subsidie uit het cultuurbudget via de directie Cultureel Erfgoed, terwijl het Nederlands Instituut voor Beeld en geluid een subsidie krijgt via de directie Media, Letteren en Bibliotheken en Imagine IC via de directie Kunsten.

10. *Bert Hogenkamp*, historicus, projectleider documentaire Nederlandse film van de het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid; bijzonder hoogleraar mediageschiedenis Universiteit Utrecht,
11. *Marc Jacobs*, directeur van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur,
12. *Renée Kistemaker*, voormalig projectcoördinator Cultureel Erfgoed Minderheden van de Nederlandse Museum Vereniging; nu verantwoordelijk voor eigentijds verzamelen bij het Amsterdams Historisch Museum,
13. *Susan Legêne*, hoogleraar en hoofdcurator van het Koninklijk Instituut voor de Tropen; lid van de werkgroep cultuur van de Nationale UNESCO-Commissie; lid van de Commissie Van Oostrum, die adviseert over de canon van het geschiedenisonderwijs,
14. *Peter Jan Margry*, etnoloog, senior onderzoeker aan het Meertens Instituut; tot voor kort lid van de (roulerende) leiding van het Meertens Instituut,
15. *Dré van Marrewijk*, historisch geograaf, senior medewerker Belvédère, gedetacheerd vanuit de directie Cultureel Erfgoed,
16. *Wil Munsters*, lector toerisme en cultuur Hogeschool Zuyd,
17. *Odette Reydon*, projectleider urban culture van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid,
18. *Gerard Rooijackers*, etnoloog, bijzonder onderzoeker bij het Meertens Instituut en bijzonder hoogleraar aan de universiteit van Amsterdam,
19. *Paul Spapens*, journalist Brabants Dagblad, chroniqueur, kenner en animator van volkscultuur, volksgebruiken, migrantenculturen,
20. *Theo Spek*, historisch geograaf, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek; wordt hoofd van het nieuwe onderzoeksprogramma Archeologie en Landschap van de rijksdienst en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg na de voorgenomen fusie op 1 januari 2006,
21. *Watze Steensma*, voorzitter van de Drentse Vereniging 't Aol Volk; voorzitter van het district Noord van de Federatie van Folkloristische Groepen in Nederland,
22. *Dirk Sijmons*, landschapsarchitect, Rijksadviseur voor het Landschap en directeur H+N_S Landschapsarchitecten,
23. *Ineke Strouken*, directeur Nederlands Centrum voor Volkscultuur,²
24. *Jan Vaessen*, socioloog, directeur Openluchtmuseum,
25. *Arnoud-Jan Bijsterveld*, historicus, hoogleraar Cultuur in Brabant aan de Universiteit van Tilburg,
26. *Liane van der Linden*, directeur Imagine IC; voorzitter Indisch Wetenschappelijk Instituut,
27. *Albert van der Zeijden*, historicus, wetenschappelijk medewerker Nederlands Centrum voor Volkscultuur,
28. *Alice van Diepen*, cultuurgeschiedenis en museum studies, hoofd Collecties en Inspectie van het Amsterdams Gemeentearchief, speciale opdracht inzake erfgoed van migranten,

² Ineke Strouken en Albert van der Zeijden hebben me tweemaal te woord gestaan. De eerste keer was helemaal aan het begin. Ze hebben me toen leren lopen in het volksculturele landschap. De tweede keer was aan het eind, toen ik in staat was om hun gerichte vragen te stellen over de complexe positie en taken van het NCV in het immateriële erfgoedveld.

29. *Renate Stapelbroek*, antropologe, projectleider Nieuwkomers van het Stadsarchief Dordrecht,
30. *Wim van Zanten*, etnomusicoloog, vakgroep antropologie Universiteit Leiden; adviseur Nationale UNESCO-Commissie,
31. *Henk Verheul*, conservator smalfilm van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid,
32. *Glen Willemsen*, directeur Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis NiNsee,
33. *Cees Zandvliet*, historicus, hoofd van de afdeling vaderlandse geschiedenis van het Rijksmuseum.³

1.3 Verloop van de interviews

Voor de interviews heb ik de deskundigen telefonisch benaderd voor een afspraak. Ze waren allen zeer geïnteresseerd in immaterieel erfgoed en immaterieel erfgoedbeleid. Ze waren daarom ten volle bereid mee te werken aan het onderzoek. Het grootste probleem voor de afspraken was de vakantieperiode in juli en augustus, waarin de interviews gehouden moesten worden. We hebben ze op twee na voor half september kunnen houden.

Ieder interview duurde ongeveer een à anderhalf uur. In deze tijd is zeer intensief gesproken over de relevante opvattingen, meningen, ervaringen en wensen. We hebben in kortschrift aantekeningen gemaakt van wat de deskundigen zeiden. Later zijn deze opmerkingen gegroepeerd volgens de paragrafenindeling van hoofdstuk 4. In dat verband zijn ze met elkaar vergeleken en geanalyseerd. Dit heeft geleid tot de in de paragrafen van hoofdstuk weergegeven samenvattingen en conclusies van de relevante opvattingen, meningen, ervaringen en wensen.

1.4 Belangrijkste onderwerpen

De belangrijkste onderwerpen in de interviews waren:

1. De opvattingen over wat immaterieel erfgoed is en meningen over de verschillende discussiepunten wat dit betreft. Dit punt komt aan de orde in hoofdstuk 2.
2. De eigen inbreng in de immateriële erfgoedsector, die onderling sterk kon verschillen, mede vanwege de ingenomen beroeps- en adviesposities in de sector. Dit punt komt aan de orde in hoofdstuk 3.
3. Punten van aandacht en zorg met betrekking tot het immaterieel erfgoed of onderdelen ervan. Voor de deskundigen zijn er verschillende punten van zorg en aandacht. Deze komen aan de orde in hoofdstuk 4.
4. Wensen en voorkeuren met betrekking tot het beleid van met name de rijksoverheid. De verschillende wensen en voorkeuren zullen we bespreken in hoofdstuk 5.

Bij alle verschillen die in de komende hoofdstukken aan de orde zullen komen mogen we tevens stellen dat er veel punten van vergaande overeenstemming zijn tussen de geïnterviewde deskundigen. De overeenstemming betreft in ieder geval het belang van immaterieel erfgoed en een benadering, zowel in het onderzoek als in de praktijk, waarin een bij veel deskundigen een zekere kritische distantie samengaat met grote of zelfs zeer grote betrokkenheid met een bloeiende volkscultuur en levend erfgoed in Nederland.

³ Op de lijst van het ministerie stond ook nog Dr. Mary Bouquet van de Universiteit Utrecht. Ik heb met haar geen afspraak kunnen maken, onder andere vanwege een verhuizing.

1.5 Afsluitend rondetafelgesprek met deskundigen

Op 13 oktober 2006 heeft de onderzoeker een rondetafelgesprek gevoerd met een aantal deskundigen.⁴ Verschillende aanwezigen spraken hun waardering uit voor het rapport, zowel qua inhoud als qua stijl en leesbaarheid. Discussiepunten en kritiek betroffen onder andere de wat open omschrijving van het begrip immaterieel cultureel erfgoed en de verschillende posities die de deskundigen op dit punt innemen, de aanpak van punten van aandacht en zorg en de UNESCO-conventie. Voor de begripsomschrijving hebben de deskundigen enige (aanvullende) suggesties gedaan die in hoofdstuk 2 verwerkt zijn. Ook de suggesties met betrekking tot zorg en aandacht en UNESCO zijn verwerkt in hoofdstuk 5.

De aanwezige deskundigen spraken als hun aanbeveling uit dat de eindrapportage een duidelijk kernstuk meekrijgt met enkele duidelijke ankerpunten voor onderzoek, praktijk en beleid. De rapportage zou dan een vervolg moeten krijgen in een goed toegankelijke en breed te verspreiden publicatie en in gesprekken met betrokkenen in den lande, bijvoorbeeld via provinciale erfgoedhuizen en hun consultants en via de federaties op het gebied van de volkscultuur in Nederland. Ook een bredere conferentie ter onderstreping van het belang van het immateriële erfgoed werd in overweging gegeven.

1.6 De Vlaamse inbreng

Het was bijzonder leerzaam en verhelderend een interview te mogen houden met Dr. Marc Jacobs, directeur van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur in Brussel. De heer Jacobs heeft een grote ervaring en kennis van het immateriële erfgoed in het algemeen en dat van Vlaanderen in het bijzonder. Tevens heeft hij een bijzonder inzicht in de UNESCO-conventie en hoe daarmee om te gaan. Ook heeft hij door zijn vele bilaterale contacten een grote kennis en bijzonder inzicht in de Nederlandse volkscultuur. Vooral het gesprek met hem over de UNESCO-conventie was zeer verhelderend.

⁴ Aanwezig waren: Rob Boonzaaijer Flaes, Veronique de Tier, Hester Dibbits, Michiel Gerding, Hendrik Henrichs, Wil Munsters, Watze Steensma, Ineke Strouken, Albert van der Zeijden en Wim van Zanten, alsmede als toehoorder Riet de Leeuw en Bart Pors van het ministerie van OCW, directie Cultureel Erfgoed. Anderen waren verhinderd, maar zijn wel in de gelegenheid gesteld om op de conceptrapportage te reageren. Ook deze reacties zijn verwerkt in de eindrapportage.

2 Hoe omschrijven de deskundigen immaterieel erfgoed?

2.1 Cultureel erfgoed

Mede naar aanleiding van het rondetafelgesprek is duidelijk geworden dat de meeste deskundigen immaterieel erfgoed zich herkennen in een omschrijving die Willem Frijhoff, historicus aan de Vrije Universiteit, onlangs heeft gegeven van cultureel erfgoed. Hij deed dit op een internationale conferentie van NWO over de geesteswetenschappen als onderdeel van het Europese onderzoekscomplex. Frijhoff omschrijft het cultureel erfgoed en deskundigen op het terrein van immaterieel erfgoed kunnen er hun immateriële onderdeel of aspect van het erfgoed zeker in herkennen. Frijhoff betoogt dat cultureel erfgoed een erfenis is en dus te maken heeft met de overdracht van bezit in groepen mensen met onderlinge sterke banden. Deze vererving is ingebed in een juridisch en cultureel kader. Hij onderscheidt hiermee drie componenten, die, toegepast op het cultureel erfgoed, zich als volgt laten definiëren:⁵

1. Cultureel erfgoed betreft op de eerste plaats iets dat overdraagbaar is – dat kan een voorstelling zijn van het verleden, een ervaring, idee, gewoonte, ruimtelijk element, gebouw of artefact, of een combinatie van deze objecten,
2. Op de tweede plaats is er een groep mensen die in staat en bereid is deze objecten te herkennen als een samenhangend geheel, om ze over te dragen en te ontvangen,
3. Op de derde plaats is er een waardenstelsel, waarmee het object verbonden wordt met het verleden en met zijn gebruik in de toekomst, in deze in van zinvolle continuïteit of van even zo zinvolle verandering.

Deze definitie dekt tot op grote hoogte de definiërende antwoorden in de interviews. Ze benadrukt als het ware het immateriële karakter van alle culturele erfgoederen, ook van die erfgoederen die doorgaans aangeduid worden met de term materieel cultureel erfgoed (zie paragraaf 2.4). Ze draagt belangrijke bouwstenen in zich voor nader onderzoek en discussie over erfgoed, openheid of geslotenheid van groepen en culturele formaties, alsook over verbanden met identiteit en ideologie. Op punten als deze vertegenwoordigen de geïnterviewde deskundigen tot op zekere hoogte verschillende posities en standpunten. Deze zijn mede verbonden met hun relaties met het immaterieel erfgoed, zoals die van onderzoeker, docent aan universiteit of hogeschool, manager van een culturele instelling, bestuurder, stafmedewerker van een erfgoedinstelling, stafmedewerker in de ondersteunende infrastructuur, beleidsadviseur, etc. Niettemin is er ook tot op grote hoogte sprake van ‘de in Nederland gevolgde benadering’ van het immaterieel erfgoed. In de theorievorming leggen de deskundigen grote nadruk op het levende en dus het veranderlijke in en van het erfgoed en proberen

⁵ Ik heb hiertoe Frijhoff's tekst uit het Engels vertaald. Hij schreef: "...we may define the three component as follows:

- firstly, something transmittable: this may be a past performance, an experience, idea, custom, spatial element, buil(d)ing or artefact, or a set of these;
- secondly, a human group able and ready to recognize these objects as a coherent unit, to transmit and to receive them;
- thirdly, a set of values linking the object inherited from the past to a future use, in a sense of meaningful continuity or equally meaningful change.” (Frijhoff, W. Cultural heritage in the making: Europe's past and its future identity. In: The humanities in the European Research Area – International conference, Amsterdam, The Netherlands, 2 September 2004.

ze de veranderingsprocessen te duiden onder gelijktijdige onderkenning van de continuïteitsmomenten in de volkscultuur.

Verschillende deskundigen wezen op de paradigmashift die zich hiermee heeft voorgedaan. In de meer traditionele opvatting stond juist de continuïteit van de volkscultuur voorop en definieerde men het immaterieel erfgoed vanuit de overgeleverde volkscultuur. Mede hierom gaan we in komende paragraaf eerst in op de volkscultuur en wat daartoe te rekenen valt in Nederland. Dit biedt ook aanknopingspunten voor een aspect dat volgens sommigen in historisch-sociologische definitieën, waartoe men die van Frijhoff kan rekenen, te weinig aandacht krijgt, zijnde de technologie waarover een groep moet beschikken met het oog op een optimale overdracht van zijn culturele erfgoed. Technologie speelt bijvoorbeeld een cruciale rol bij ambachtelijke en instrumentale eisen ten aanzien van ‘oude’ beroepen en beroepspraktijken of ‘oude’ muziekinstrumenten. Hierop willen we in hoofdstuk 4 terugkomen.

2.2 *Volkscultuur in Nederland*

Het immaterieel erfgoed omvat volgens de deskundigen naast andere foci in ieder geval de interessante cultuuruitingen, ambachten, gebruiken, folklore, rituelen, muziek, dansen, stijlen, tradities, alledaagse dingen, etc. van vroeger, die inzicht geven in het leven en de mensen in vroegere tijden. Dit geheel kan men aanduiden met de term Nederlandse volkscultuur. Aanvankelijk, dat wil zeggen aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste, ging daarbij de belangstelling van onder andere de toenmalige etnologen uit naar de authentieke bewoners en gebruiken in het land, zijnde de boeren en vissers van vroeger.

De oorspronkelijke kijk op de authentieke bewoners en hun gebruiken is in de loop van de tijd vergaand bijgesteld. Dit is gedaan op basis van historisch en etnologisch onderzoek van het Meertens Instituut en anderen. Niettemin betreft het immaterieel erfgoed nog steeds de volkscultuur van Nederlanders en de volkscultuur in de Nederlandse regio's. De nadruk ligt daarbij onder andere op de rijkdom en verscheidenheid in de volkscultuur qua inhoud, stijlen, disciplines, regio's, etc.

2.3 *Oude en nieuwe Nederlanders*

De migrantencultuur werd tot het midden van de jaren negentig veronachtzaamd als het ging om de volkscultuur van Nederlanders en de volkscultuur in de Nederlandse regio's. De eerste en overheersende associatie ging tot dan toe uit naar authentieke Nederlandse bevolkingsgroepen die niet (althans niet recentelijk) van elders zijn gekomen, wit zijn en een Nederlandse culturele identiteit vertegenwoordigen qua taal, religie, gebruiken, overleveringen, etc. In de meest recente Nederlandse geschiedenis zijn echter ook mensen van elders een belangrijk deel gaan uitmaken van de bewoners van Nederland, zeker in de grote steden. Ze hebben deel aan andere volksculturen en hun volksculturen hebben onmiskenbaar invloed op de Nederlandse volkscultuur als geheel. Oudere elementen in de volksculturele versmelting zijn bijvoorbeeld Indisch eten als onderdeel van het Nederlandse volksmenu en ijsjes van de Italiaan zoals beschreven in het boek van Frank Bovenkerk. Nieuwe invloeden werden onder andere aangeduid in enkele interviews door te verwijzen naar een nieuwe *urban culture* van de jeugd in de grote steden met sterk gemengde elementen.

De nieuwe groepen hebben aandacht gevraagd en gekregen voor hun culturele erfgoed. Hierbij heeft de factor immaterieel erfgoed een bijzondere rol gespeeld in de debatten, mede omdat een groot deel van het erfgoed puur of bijna puur van immateriële aard is.

2.4 Materieel en immaterieel – een betrekkelijke tegenstelling

De discussie over wat immaterieel erfgoed is mede actueel geworden door de UNESCO-conventie van betreffende de zorg voor het immaterieel cultureel erfgoed. Dit was een tweede erfgoedconventie, na die op de zorg voor het materieel cultureel erfgoed van 1972. Voor UNESCO is de zorg voor immaterieel cultureel erfgoed een andere dan de zorg voor het materiële culturele erfgoed.⁶ In onze gesprekken werd dit verschil ook genoemd, doorgaans onder verwijzingen naar objectgerichte zorg tegenover zorg die los staat van concrete objecten of die daar min of meer boven staat. De concrete objecten betreffen kunstobjecten, historische voorwerpen, monumentale gebouwen, belangrijke historische papieren of archivalia en bodemvondsten die niet aflatende zorg vereisen van de kant van culturele instellingen zoals musea, monumentenzorg, archieven en archeologische diensten, ondersteund door de landelijke en plaatselijke overheid. Dit zijn ook in Nederland de objecten van de materiële erfgoedzorg. Deze vormt in Nederland de oudste nationale beleidsprioriteit op het terrein van kunst en cultuur, ingezet met De Stuers in de negentiende eeuw.

Later in de tijd hebben zich instellingen ontwikkeld die zich toeleiden op de studie en het behoud van de volkscultuur. Al in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog en in de tijd van het Interbellum verzamelden een groep gedreven amateurs en wetenschappers volksculturele objecten die zij als authentieke beschouwden. Hiervoor richtte een vereniging in 1912 het Openluchtmuseum in Arnhem in.⁷

De interviews maakten duidelijk dat geen van de deskundigen zich nu nog herkent in de oorspronkelijke opvattingen van de eerste etnologen in Nederland. Vanuit de wetenschap, die zich sinds de oorlog heeft ontwikkeld, zijn velerlei impliciete en expliciete mythes over de Nederlandse stammen ontkracht. Tevens is de rijkdom en gevarieerdheid van de alledaagse levensvormen van vroeger onderkend alsook de complexe relatie tussen de levensvormen van vroeger en die van nu. Bijzondere aandacht heeft daarbij de tijdsfactor, de regionale factor, sociale factoren en beeldvormingfactoren gekregen. De tijdsfactor betrof onder andere de datering en de oudheidsmythes van bepaalde gebruiken en stijlen. Regionale factoren betroffen onder andere streektaalen, streekgebonden folklore, etc. Bij sociale factoren ging het om punten als macht, migratie, gender en verandering. Deze kennis speelt door in de museale praktijk van het huidige Openluchtmuseum. Bij beeldvormingfactoren gaat het onder andere om de populariteit bepaalde tradities en gebruiken onder invloed van de media, alsook de wisselingen en veranderingen media-aandacht of zelfs media-hypes.

De deskundigen waren het er dan ook over eens dat het niet om een verzameling van dingen gaat, maar om een verzameling van dingen of andere sporen uit het verleden die nu, in het heden een betekenis hebben of krijgen. Het gaat om het verhaal van het verleden dat nu betekenis heeft of moet hebben. Het gaat zo gezegd om *levend verleden*, om datgene dat uit het verleden tot ons komt en nu (opnieuw) tot leven komt, betekenis heeft en een plaats

⁶ Bij de voorbereidende besprekingen over de immateriële erfgoedconventie is door verschillende lidstaten naar voren gebracht dat het onderscheid tussen materieel en immaterieel erfgoed nogal betrekkelijk is en dat daarom wellicht geen aparte conventie nodig of wenselijk. Uiteindelijk heeft de discussie geleid tot de voorgestelde aparte conventie.

⁷ Sinds 1942 is het Openluchtmuseum een Rijksmuseum. Het is wel als zodanig verzelfstandigd.

krijgt. Het gaat om de dynamische verwerking van het verleden, die nooit af is en voortdurend weer anders kan zijn en zal zijn.

2.5 Levend erfgoed

Hoewel de termen en de nuances verschilden werd in de meeste interviews direct verwezen naar zoiets als ‘levend erfgoed’ als object van studie en zorg. Het levend erfgoed is een verzameling getuigenissen die sterke en bijzondere herinneringen van hun verleden opleveren. Het is tevens de toelichting die de deskundigen kunnen en moeten geven bij de volkscultuur aan het publiek van nu.

Het ‘levend verleden’ is te zien als een *communis opinio* van de meeste geïnterviewde deskundigen. Dit laat echter onverlet dat met name historici het als hun taak zien om evidente historische missers en mythes door te prikken of om de mythes naar hun functionaliteit te duiden. Een voorbeeld hiervan gaf Theo van der Spek, verwijzende naar zijn studie van het Drentse landschap, waarbij hij de feiten en de mythes heeft ontrafeld.

2.5.1 Overdrachtelijk erfgoed, het verhaal, het beeld

Het levende verleden is geheel of vrijwel geheel immaterieel als het tot ons komt via gesproken woorden, als verhalen en zinnen die nooit zijn opgeschreven maar die doorverteld zijn van generatie op generatie. Deze informele geschiedenis heeft altijd bestaan en is wellicht in een ver verleden de belangrijkste bron van kennis geweest. Nu bestaat ze nog naast alle gedocumenteerde verhalen en zinnen en is ze een residu geworden in onze geletterde en mediamieke tijden. Alles van waarde wordt opgeschreven, vastgelegd op tape, gefotografeerd en gefilmd, geweblogd, etc., of kan dat worden. Dit geldt ook voor de verhalen en zinnen die dat eerder niet waren. De wetenschap heeft methoden ontwikkeld om getuigen van het verleden te horen en hun verhalen vast te leggen. Hoe minder alternatieve bronnen er zijn hoe belangrijker deze getuigenissen. Actuele voorbeelden in Nederland zijn het slavernijverleden, de migratiegeschiedenis en de armoedeculturen van de late negentiende en vroege twintigste eeuw. Ook het dialectologisch onderzoek⁸ heeft zich van deze methode bediend.

Specialisten bij musea en andere, nieuwere culturele instellingen ontwikkelen op hun beurt weer methodieken om het ruwe materiaal te verwerken en toegankelijk te maken voor het hedendaagse publiek. Zij brengen zo het boeiende verhaal van de verhalen voor het bredere publiek.

2.5.2 Erfgoed-en-scène

Met levend erfgoed kun je meedoen, althans je kunt ernaar kijken en ervan genieten. Talloze amateurs en amateurgroepen in binnen- en buitenland zijn hier direct bij betrokken. Oude gebruiken, tradities en rituelen komen (weer) tot leven wanneer ze ook nu opgeld doen. Een aantal kennen we uit het dagelijks (of jaarlijks) leven en velen blijven of bleven we koesteren, bij de grote familiemomenten, jaarlijkse festiviteiten als kermis, circus, sinterklaas, kerstmis, carnaval, palmpasen, het suikerfeest, herdenkingsdag afschaffing slavernij, etc. De kerken vieren en vierden met hun gelovigen hun bijzondere rituelen. Andere

⁸ De deskundigen die zich hebben uitgesproken over taal en immaterieel erfgoed zijn allen van mening dat taal onlosmakelijk verbonden is met immaterieel erfgoed. Dit geldt zowel voor standaardtalen als het ABN dat in sterke mate de nationale identiteit van Nederlanders vertegenwoordigt als voor minderheidstalen, streektaalen en dialecten.

gebruiken werden object van re-enactment oftewel een theatrale opvoering waarbij een hele oude binnenstad of een dorp het podium kan zijn waar spelers en toeschouwers gezamenlijk iets doen, zoals bij de reuzenoptochten in Ath in Wallonië of die in Oisterwijk Noord-Brabant.

Wat de deskundigen weten over het verleden wekt op zichzelf niet direct de interesse van de mensen. De kennis moet worden aangeboden in een herkenbare en aantrekkelijke vorm, met zo groot mogelijk aandacht voor authenticiteit en kwaliteit, doorgaans met de inzet van veel amateurs en enkele beroepsmensen – echter dat laatste is niet altijd haalbaar. Dit zijn ingrediënten voor erfgoed-en-scène. Er zijn hierbij tussen de deskundigen verschillen van mening over hoeveel authenticiteit wenselijk en haalbaar is of wat de te hanteren kwaliteitscriteria zijn of moeten zijn. Bepaalde groepen, bijvoorbeeld dansgroepen, en deskundigen zijn minder reukelijk op dit punt, hoewel ook zij de grenzen zien – regionale dansen in Nederland of op Curaçao zijn geen originele regionale dansen; ze zijn ooit geïmporteerd. Er wringt altijd wel iets tussen datering, kleding, dans en materiaal. Andere groepen en deskundigen zijn veel reukelijker en zoeken bijvoorbeeld in samenwerking met dansscholen naar nieuwe dansvormen waarin oude elementen zitten. Daarmee kunnen nieuwe groepen bij de oude, maar springlevende cultuur worden betrokken.

2.5.3 Gesitueerd erfgoed

Om een aantal redenen wint immaterieel erfgoed aan belang wanneer het verbonden is met een bepaalde plaats of locus of site of ruimte of regio. Deze redenen zijn onder andere:

1. In het verlengde van het erfgoed-en-scène en het theatrale ligt de situering in lokale coulissen voor de hand, bijvoorbeeld die van een historische binnenstad.
2. Voor onderzoek naar verhaald verleden op basis van getuigenissen werkt het methodisch gezien zuiverend om te vragen naar de bijzondere kenmerken van de plaats van handeling, zoals het huis dat afstammelingen van slaven nog bewoond hebben op een vroegere plantage.
3. Migratiegeschiedenis betreft het verhaal van mensen die van A naar B zijn getrokken en die gebruiken van A naar B hebben gebracht. Dit geldt zowel voor de historische migrantengroepen in Nederland als voor emigranten vanuit Nederland naar de migratielanden van de jaren vijftig en zestig en voor de cultus rond Holland, Michigan.
4. In landschap zijn archeologische sporen te vinden van vroegere bewoning, bewerking en levensvormen. Op basis van deze sporen dragen historisch geografen bij aan het onderzoek en de reconstructie van immaterieel erfgoed.
5. Levende geschiedenis heeft ideologisch duidelijke verbindingen met land, natie, volk en nationale identiteit, in casu met de identiteit van de bewoners van Nederland en plaatsen of regio's in Nederland. Dit aspect van het immateriële erfgoed is sterk controversieel geweest tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, mede vanwege de fascistische en nazistische extremen in de ideologieën over land en volk. Op dit moment is de verbinding tussen immaterieel erfgoed en nationale identiteit actueel en tot op zekere hoogte opnieuw controversieel onder de deskundigen. De identiteitskwestie is actueel, ook voor verschillende deskundigen, die onder andere verwezen naar het lopende debat over de historische en culturele canon voor het onderwijs en discussies over Nederlandse normen en waarden. De identiteitskwestie vonden ze tegelijkertijd controversieel, onder andere omdat radicale islamisten zich

beroepen op hun culturele identiteit bij de (dreigende) toepassing van geweld in de samenleving.

2.5.4 Veranderingen

Levend erfgoed is voor de deskundigen niet onveranderlijk. Het gaat om veranderend en dynamisch erfgoed. Er is op onderdelen sprake van een natuurlijke geschiedenis of ontwikkeling, van groei en bloei, maar ook van verval en verdwijnen. Punt is dat cultuurmakers niet alleen geïnteresseerd zijn in de natuurlijke geschiedenis en ontwikkeling, maar ook of juist in verval en verdwijnen. Dreigend verval en verdwijnen van bepaalde onderdelen van de volkscultuur kan leiden tot krachtige pleidooien voor maatregelen om dat tegen te gaan en het bedreigde erfgoed te waarborgen, te ‘safeguarden’, zoals het in de UNESCO-conventie genoemd wordt.

Belangrijk discussiepunt voor de deskundigen op het punt van de veranderingen en de dynamiek van het levende erfgoed was of en in hoeverre het waarborgen van bedreigd erfgoed wenselijk en mogelijk is. De meeste geïnterviewde deskundigen vinden dat echte waarborgen tegen verandering en dynamiek of tegen verval en verdwijnen niet te geven zijn. Daaruit volgt voor een aantal dat je daarom niet moet willen waarborgen. Want als je dat doet laat je culturele getto’s en eilanden ontstaan, waar de tijd is stilgezet en het levende erfgoed dus dood is of dood gaat. Voor hen is waarborgen niet alleen vrijwel onmogelijk (althans moeilijk), maar tevens ongewenst. Voor anderen hoeft het waarborgen niet zo ver te gaan. Ze willen met name het verleden levend en in herinnering houden; ze achten de invulling van ‘waarborgen’ niet controversieel.

Ter sprake kwam tevens dat de wens tot waarborgen, althans tot bijzondere zorg, het grootst is, wanneer er geen of weinig materiële erfgoederen zijn. In ons land geldt dat voor die delen die we al noemden en waar we afhankelijk zijn van getuigenissen: slavernijverleden, migratiegeschiedenis, armoedeculturen van de negentiende en twintigste eeuw. In de niet-westerse landen is men voor meer onderdelen van het erfgoed afhankelijk van getuigenissen. Daarnaast is veel materieel erfgoed verloren gegaan door de weersomstandigheden of door koloniale roof. Dit maakt de vraag naar waarborgen voor het immaterieel erfgoed vanuit de niet-westerse landen in UNESCO-verband zeer begrijpelijk en voor verschillende gesprekspartners direct legitiem, dat wil zeggen: Nederlandse instemming wenselijk.

3 Posities, taken en inbreng in de immateriële erfgoedsector

De geïnterviewde deskundigen vertegenwoordigen een breed scala van posities in de immateriële erfgoedsector. Via hen heeft de onderzoeker een zeker beeld kunnen krijgen van wie wat doet en moet doen in deze sector. Het is op de eerste plaats een sector met een groot aantal amateurgroepen en vrijwilligers die de verschillende disciplines van de volkscultuur ‘bespelen’. Er waren niettemin slecht weinig vertegenwoordigers van de amateurgroepen en de vrijwilligers onder de te interviewen deskundigen.

Het is verder een sector waarin een aantal erfgoedinstellingen directe erfgoedfuncties uitoefenen, zijnde de verzameling, de conservatie, de documentatie en presentatie van hun erfgoedobjecten. Er is ook een bepaalde kennis- en ondersteuningsinfrastructuur voor het immateriële erfgoed. De functies in de erfgoedinstellingen en de infrastructuur worden veelal uitgeoefend door professionals. Onder hen waren de meeste deskundigen die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd.

Wij willen in dit hoofdstuk een overzicht geven van de posities, de taken en de inbreng van de genoemde ‘spelers’ in de immateriële erfgoedsector.

3.1 Instellingen

Een aantal nationale erfgoedinstellingen hebben reeds sinds hun stichting een functie ten opzichte van het immateriële erfgoed in Nederland. Dit zijn met name Openluchtmuseum in Arnhem en het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. Het Openluchtmuseum was voor de oorlog de particuliere verzamelplaats van de gebruiken van boeren en vissers in Nederland. Het heeft zich na de oorlog ontwikkeld als het rijksmuseum van gebruiken en ambachten van oude en nieuwe Nederlanders. Het Zuiderzeemuseum is het rijksmuseum van het levende erfgoed van en rond de voormalige Zuiderzee.

Ook het Rijksmuseum te Amsterdam heeft naast zijn taak als nationaal kunsthistorisch museum ook de taak het museum te zijn van de Nederlandse geschiedenis. Het museum wil zich in de toekomst meer dan voorheen richten op deze laatste functie en is dan ook een actieve partner in de discussie over de bepalende punten die eenieder behoort te weten in de Nederlandse geschiedenis. Deze functie hebben ook andere nationale culturele instellingen Koninklijke Bibliotheek, het Nationaal Archief, het Scheepvaartmuseum, etc..

Tevens zijn er andere erfgoedinstellingen die zich zijn gaan toeleggen op onderdelen van het levende erfgoed in Nederland, mede in relatie tot de cultuurveranderingen die voortgevloeid zijn uit de recente migratiegeschiedenis. Dit zijn een aantal grootstedelijke instellingen zoals het Wereldmuseum in Rotterdam (voorheen het Volkenkundig Museum), het Amsterdams Historisch Museum, het Amsterdams Archief, het Volksbuurtmuseum in Den Haag (nu Zcala), en het gemeentearchief van Dordrecht. Ook musea met een ‘koloniale’ of missiologische collectie hebben de tekenen des tijds verstaan en hebben zich ontwikkeld tot musea gericht op de relaties van Nederland met de niet-westerse landen. Dit geldt zowel voor het Tropenmuseum als voor voormalige missiemusea bij Nijmegen en in Cadier en Keer.

Al deze musea presenteren vanuit hun collecties en met lenen van anderen de verhalen die het erfgoed verlevendigen en geven inzicht in gebruiken, betekenissen en locaties van de dingen die te zien zijn.

Daarnaast zijn er, ten dele vanuit het particulier initiatief en van onderop en ten dele vanuit grootstedelijk dan wel nationaal cultuurbeleid, nieuwe instellingen gekomen die specifiek zijn voor onderdelen van het levende erfgoed. Het zijn moderne verhalencentra, waarbij de verzamelde verhalen en getuigenissen gepresenteerd worden met gebruikmaking van de nieuwste audiovisuele technieken. Het zijn Imagine IC in Amsterdam Zuid-Oost en het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid op het Mediapark in Hilversum. Imagine IC heeft de verhalen van de nieuwe inwoners van Amsterdam Zuid-Oost gebundeld en opnieuw verteld in aantrekkelijke en toegankelijke vertellingen en presentaties. Het zal zich verder ontwikkelen, omdat de verhalen een veel bredere werkingssfeer hebben. Beeld en Geluid bouwt op dit moment een Experience-gebouw waar honderdduizenden bezoekers ieder jaar deelhebber zullen worden van een fantastische multimedia-ervaring van het levende en audiovisueel vastgelegde erfgoed.

3.2 Infrastructuur

3.2.1 Reeds langer bestaande kenniscentra en steunfuncties: het Meertens Instituut en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur

De etnologie en de volkskunde worden in Nederland ondersteund door een kenniscentrum en een steunfunctie-instelling die reeds van voor of kort na de oorlog dateren. Voor de kennis is dit het Meertens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, dat zich ontwikkeld heeft tot een modern onderzoeksinstituut met een twintigtal onderzoekers op het terrein van de etnologie. Toponderzoekers zijn tevens (bijzonder) hoogleraar aan de universiteiten van Amsterdam, Utrecht en Leuven. Van binnenuit is het een centrum voor onderzoek en reflectie, leidend tot wetenschappelijke publicaties. Voor de buitenwereld, zo meenden enkele deskundigen van buiten het instituut, is het tevens een symbool voor het belang van de volkscultuur in Nederland. Op het grensvlak tussen binnen en buiten zijn er medewerking aan projecten van derden en meer populaire publicaties. Een van de onderzoekers van het instituut merkte wel op dat de populaire publicaties veelal achterwege moeten blijven vanwege de wetenschappelijke publicatiedruk.

Het Meertens Instituut wil in samenwerking met andere gespecialiseerde instellingen zijn inbreng op bepaalde terreinen verder versterken. Het is voornemens speciale kenniscentra in te richten. Het betreft speciale kenniscentra voor het Nederlandse lied en het volksverhaal.⁹ Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur NCV bestaat ook reeds enkele tientallen jaren. Het is een kleine instelling met zeven medewerkers (4,8 fte), die een groot aantal landelijke werkgroepen ondersteunt en modereert, 'Jaren van' stimuleert en mede organiseert, populair-wetenschappelijke en toegankelijke publicaties verzorgt over allerlei aspecten van de Nederlandse volkscultuur en vier vakbladen op het gebied van de volkscultuur uitgeeft. Deze vakbladen zijn:

1. Traditie, tijdschrift voor alledaagse dingen, tradities en rituelen,
2. Alledaagse Dingen, nieuwsblad voor volkscultuur,
3. Levend Erfgoed, vakblad voor de erfgoedsector,
4. Volkscultuur, boekenreeks over volkskundige thema's.

Het NCV zorgt hiermee voor structuur en communicatie in de sector, met name met en tussen de amateurgroepen en vrijwilligers. Het NCV raadpleegt over belangrijke onderwerpen

⁹ Er komt ook een kenniscentrum voor namen.

een brede achterban, onder andere via internetenquêtes. Onlangs betrof dit de bijzondere dingen en elementen van de Nederlandse volkscultuur, met het oog op publicatie en discussie tijdens het komende jaarcongres van het NCV in het kader van het lopende Jaar van de Folklore.

3.2.2 Andere kenniscentra en steunfuncties

Het onderzoek naar het levende erfgoed beperkt zich niet tot het Meertens Instituut en de leerstoelen aan de universiteiten van Amsterdam (etnologie), Utrecht (Nederlandse liedcultuur) en Leuven (historische antropologie). Zonder volledig te willen zijn kunnen wij de volgende centra noemen, die andere of eigen kennis- en onderzoeksfuncties vervullen:

1. De meeste provincies hebben de provinciale aandacht en ondersteuning voor de verschillende erfgoeddisciplines samengebracht in provinciale erfgoedhuizen. Van daaruit besteden verschillende consultants, tot nu toe vooral indirect, aandacht aan immaterieel erfgoed of het immateriële karakter van bepaalde erfgoederen. Zeeland heeft bijvoorbeeld een eigen consultant voor de Zeeuwse dialecten en Drenthe voor Drentse geschiedenis. De ondersteuningsfunctie op het terrein van het immaterieel erfgoed zal beter tot zijn recht kunnen komen door de aanstelling van speciale consultants voor het immaterieel erfgoed bij de erfgoedhuizen.
2. Op het raakvlak van ruimte en cultuurgeschiedenis komt er een speciaal onderzoeksprogramma ‘Archeologie en Landschap’ van de gefuseerde Rijksdiensten voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en voor de Monumentenzorg, terwijl tot 2009 het bureau Belvedere kennis zal verzamelen en makelen over ruimtelijke ontwikkeling in relatie tot cultuurgeschiedenis.
3. Musea en andere erfgoedinstellingen hebben eigen afdelingen of medewerkers voor onderzoek, educatie en documentatie. Ook hier wordt onder andere via kleine en gerichte onderzoeksprojecten kennis verzameld en beschikbaar gemaakt voor wie deze nodig heeft.
4. Op ten minste vier universiteiten en een hogeschool zijn docentschappen (bijzondere leerstoelen, lectoraten, gespecialiseerde docenten) voor onderdelen van het levende erfgoed. De Universiteit van Tilburg heeft een bijzondere leerstoel voor het levende erfgoed (Bijsterveld). De Universiteit van Utrecht biedt als onderdeel van de studie geschiedenis een masters aan voor erfgoededucatie. De Leidse antropologen Van Zanten en Nas zijn mede door hun kennis van de Aziatische cultuur adviseurs van de nationale UNESCO-Commissie voor de conventie. De Utrechtse universiteit heeft Bert Hogenkamp van het Beeld en Geluid benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de mediageschiedenis. Er is een bijzondere leerstoel voor Fries aan de Universiteit van Amsterdam en voor Gronings aan die in Groningen. De Hogeschool Zuyd in Maastricht heeft een lectoraat voor toerisme en cultuur met een sterke aandacht voor levend erfgoed, terwijl ook lectoraten aan de Avans Academie van Den Bosch en Breda en de Hogere School voor Toerisme in Breda lectoraten in die richting wordt ingevuld.
5. De regering heeft middelen vrijgemaakt voor speciale instellingen die onderzoek verrichten naar het levende erfgoed van migranten in Nederland, dan wel die initiatieven en ontwikkelingen moeten bevorderen en ondersteunen. Te noemen is het Nationaal Instituut voor het Nederlandse Slavernijverleden en Erfenis NiNsee te Amsterdam. Het bestaat sinds 2003. Andere speciale instellingen met een bijzondere

rijksbijdrage zijn bijvoorbeeld het Moluks Historisch Museum¹⁰ en de Mondriaan Stichting, die de middelen beheert voor bijzondere projecten op het gebied van het erfgoed van minderheden. Ook het in 2003 afgeronde stimuleringsproject van de Nederlandse Museum Vereniging onder leiding van Renée Kistemaker moeten we in dit verband noemen. Musea zoals het Tropenmuseum hebben de kennisfunctie op het gebied van het immaterieel erfgoed van minderheden ingebouwd in de verschillende aspecten van zijn museale praktijk.

6. Het Rijksmuseum heeft een eigen afdeling voor de Nederlandse geschiedenis die zich onder andere moet toeleggen op onderzoek naar van het immaterieel erfgoed in Nederland en de orale geschiedenis van bijvoorbeeld het slavernijverleden. Deze afdeling heeft met het oog op deze taken recentelijk een grotere formatie gekregen.

3.3 Professionals: organisatie, onderzoek, onderwijs

Het werk in de sector van het levende erfgoed wordt ten dele door professionals gedaan. Dit werk betreft met name de organisatie en het management van de sector, onderzoek en onderwijs. Ook directe erfgoedfuncties zoals collectioneren, conserveren, restaureren, documenteren en presenteren worden door professionals gedaan, zeker bij de grotere erfgoedinstellingen.

Voor professionals is de kunde en de opvattingen van de individuele beroepsbeoefenaren van groot of zelfs van doorslaggevend belang. De professionele beroepsbeoefenaren worden weliswaar aangestuurd door en vanuit hun instellingen, maar de impact van de aansturing is betrekkelijk. De aansturing geschiedt veelal door leidinggevenden die zelf een professionele achtergrond en opvatting hebben, terwijl de kennis en kunde van de professionele beroepsbeoefenaren zo niet uniek dan toch niet te veronachtzamen is. De bovengenoemde instellingen worden als het ware vertegenwoordigd door een aantal individuele, hoogopgeleide en erkende beroepsbeoefenaren.

De deskundigen onderkennen het nut en de noodzaak van de professionalisering van hun eigen bijdrage en die van anderen aan het levende erfgoed. Sommigen zeiden zich te storen aan het gebrek aan professionaliteit bij bepaalde managers die zelf geen professionele achtergrond hebben of aan de quasi-professionaliteit van bepaalde amateurs. Groot zijn de problemen echter niet, afgezien van de uiteenlopende tijdsbesteding van werkende mensen en dus ook professionals enerzijds en mensen die bij levend erfgoed betrokken zijn in hun vrije tijd. Samenwerking betekent weekendwerk en werk in avonden en vakantieperiodes. Medewerkers zoals die van het NCV moeten de mogelijkheid en de bereidheid hebben ook of juist te werken in de tijd van de amateurs en de vrijwilligers.

3.4 Vrijwilligers, gemeenschap

De volkcultuur is het terrein bij uitstek van de amateurgroepen en de vrijwilligers, die veelal als vaste formaties en bij gelegenheid als gelegenheidsformaties of als eenling tradities in stand houden, uitvoeringen brengen, instrumenten bespelen, etc. etc. De meeste vaste formaties zijn per discipline aangesloten bij een van de federaties en hun regionale subfedera-

¹⁰ Het Moluks Historisch Museum is in het begin van de jaren negentig opgericht doordat de regering een kapitaal ter beschikking stelde waarmee het museum op lange termijn zijn taken kan vervullen. Andere instellingen werken doorgaans op basis van een tijdelijke instellingssubsidie, zoals die uit het cultuurbudget. Het cultuurbudget werkt met een toekenningscyclus van vier jaar.

ties. Gelegenheidsformaties worden onder andere gevormd voor plaatselijke manifestaties en festivals. De amateurgroepen en de vrijwilligers zijn zowel de dragers als de doorgevers van de kennis, de kunde en de faciliteiten in de vorm van bijvoorbeeld kleding en instrumenten, die nodig zijn voor het levende erfgoed. Feitelijk gaat het om honderdduizenden lieden die als amateurs en vrijwilligers het erfgoed op onderdelen levend houden. Hun inzet en bijdrage is daarom een wezenlijk kenmerk van levend erfgoed.

De amateurgroepen en de vrijwilligers vinden steun of kunnen steun vinden in de lokale infrastructuur van centra voor kunstzinnige vorming, podia en andere speelplaatsen, oefenruimtes, etc., terwijl lokaal middelen te verwerven zijn in het kader van het lokale cultuurbeleid en de lokale sponsoring, al dan niet ondersteund door lokale serviceclubs en bedrijven. Ook de federaties en de regionale subfederaties bieden scholing in onder andere de eigen discipline alsook in verenigingsmanagement en –financiering.

In projectverband is er vaak sprake van een vruchtbare samenwerking tussen de professionele instellingen en de amateurgroepen.

4 Punten van zorg en aandacht

Zijn er in Nederland immaterieel erfgoed punten waarover we ons zorgen moeten maken en die bijzondere aandacht vragen? Ja – de meeste deskundigen noemden een aantal concrete punten, overigens met onderlinge verschillen. Om te beginnen noemde men het proces van cultuurverval en het verdwijnen van bepaalde overgeleverde praktijken. Dit proces behoort volgens de meeste geïnterviewde deskundigen tot de dynamiek van het levende erfgoed en betreft een natuurlijk proces van verval en verdwijnen. Deskundigen die nauw betrokken waren bij de vervallen cultuuruitingen en de verdwijnende praktijken vragen daar, vaak met nadruk, aandacht voor, of ze zeiden dat andere betrokkenen daarom gevraagd hebben. Betrokkenen willen bij voorkeur dat het verval gestopt wordt en dat datgene wat verdwijnt behouden zal blijven.

De meeste geïnterviewde deskundigen maken zich echter niet al te druk om cultuurverval en verdwijnende praktijken.

Toch kent de situatie in Nederland ook (andere) punten van zorg en aandacht volgens de deskundigen. We hebben punten van zorg en aandacht genoteerd inzake de orale overlevering, de volkscultuur in het algemeen en de folklore in het bijzonder, de muziek- en de liedcultuur, de ambachtelijkheid en de consequenties van mogelijke

Nederlandse inventarissen van belangrijk immaterieel erfgoed, dat speciale waarborgen zou kunnen vereisen. We bespreken de punten van zorg in de komende paragrafen.

4.1 *Orale geschiedenis, verhaal, persoonlijke AV-documentatie*

De mondelinge overlevering is essentieel voor het levende erfgoed, althans het is een zeer belangrijk aspect ervan. Hiervoor zijn streektalen en dialecten alsook de kennis en bestudering ervan van groot belang. Immers, veel interessante verhalen van vroeger werden en worden veelal in ene streektaal of dialect verteld. Kennis en belangstelling voor streektalen en dialecten is er zekeren groeit ook op verschillende plaatsen en onder plaatselijke vrijwilligers en amateurs. In verschillende provincies en provinciale instellingen zijn er specialisten aan het werk. Het gaat echter om een versnipperde infrastructuur, met uitzondering van Zeeland dat een consultant voor de Zeeuwse dialecten heeft aangesteld bij het Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. De versnipperde provinciale infrastructuur is naar voren gebracht als een punt van zorg en aandacht.

Voor deskundigen op het terrein van onderzoek naar mondelinge overlevering en getuigenissen van vroeger is de mondelinge overlevering als bron van kennis geen absoluut betrouwbare en gemakkelijk toepasbare methode. De betrouwbaarheid is betrekkelijk, omdat de verhalen veelal oncontroleerbaar zijn. De toepassing van de methode is behoorlijk tijdrovend en arbeidsintensief. Langdurige interviews zijn meestal nodig met verschillende getuigen, terwijl ook waar mogelijk andere bronnen gezocht en onderzocht moeten worden. Getuigen kunnen hun verhalen aanvullen met persoonlijk AV-materiaal (foto's, smalfilms, video's, etc.) en ze beschikken daar sinds meer dan honderd jaar ook over, vaak in overvloedige mate. Studies leiden tot volle archieven met opgenomen getuigenissen, bijbehorend AV-materiaal en mogelijke andere documentatie.

De verwerking van deze volle archieven is een zorg, omdat het immateriële erfgoed er gewoonweg in kan verdrinken. Tijd en menskracht kunnen ontoereikend zijn om alle getuigenissen voor derden toegankelijk te maken via traditionele methoden (het spreekwoordelijke monnikenwerk van transscribering en codering) of via moderne methoden (bijvoorbeeld di-

recte maar veelal chaotische AV-ontsluiting op het Internet). Maar zonder de voortdurende en blijvende verzameling van getuigenissen en dus de steeds vollere archieven droogt het levende erfgoed uit. Dus is en blijft de verwerking, hoe moeilijk ook, noodzakelijk.

Een getuigenis of zelfs een verzameling getuigenissen vormt nog geen bruikbaar en interessant verhaal voor derden. Deskundigen moeten er een metaverhaal uit destilleren, dat het erfgoed levend maakt en recht doet aan de getuigenissen. In de interviews is besproken dat dit onmiskenbaar een zogenaamd *tertium datur effect* meebrengt, hetgeen betekent dat degenen die kennismaken van het metaverhaal niet weten naar wiens verhaal ze luisteren: dat van de getuigen of dat van de metaverteller. Voor een culturele animateur is dit geen probleem, want het te horen verhaal is zijn of haar metaverhaal. Voor de meeste professionals en deskundigen in de Nederlandse erfgoedsector is dit echter wel een probleem, want zij willen op effectieve wijze het verhaal of de verhalen van de getuigen laten horen. De in de Nederlandse erfgoedsector beproefde methodieken bevestigen de idee dat dit laatste lastig, maar wel mogelijk is. Het vraagt wel om voortdurende aandacht voor kwaliteit alsook voor betere en vernieuwde methodieken en ICT-toepassingen.

4.2 Volkscultuur

Vijftien jaar geleden ging het Openluchtmuseum bijna dicht bij gebrek aan belangstelling en vernieuwing. Op dit moment kampt het Zuiderzeemuseum met tegenvallende bezoekersaantallen. Nederland heeft dit jaar het Jaar van de Folklore gevierd. Toen men het ging organiseren was het voor mogelijke subsidiënten en sponsors allesbehalve evident dat zij dit Jaar zouden moeten ondersteunen. Geïnterviewde deskundigen zeiden dat eerst met het succes van het Jaar er ook belangstelling van die kant kwam, hetgeen niet gemakkelijk was voor diegenen die de voornemens om een Jaar van de Folklore te vieren, eerder moesten verwerkelijken.

Folklore en volkscultuur hebben immers qua image iets oubolligs, dat pas verdwijnt als tot actie wordt overgegaan. De deskundigen zijn zich hiervan bewust. Het vereist voortdurende zorg en inspanning van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, van de Federatie van Folkloristische Groepen in Nederland van de chroniqueurs van de volkscultuur zoals journalist Paul Spapens, van de actieve amateurs en van de betrokken instellingen om de volkscultuur en met name de folklore positief te promoten en te zorgen voor voldoende publieke belangstelling. Zonder de promotionele zorg en aandacht zou het slecht kunnen gaan met de folklore en de volkscultuur en daarmee met het levende erfgoed.

Ook hier zijn wij gestuit op een lastig discussiepunt, namelijk hoe rekkelijk je kunt zijn in de promotionele zorg en aandacht. De meeste deskundigen waren niet erg gecharmeerd van plaatselijke comités die als het ware ter plaatse een gebruik uitgevonden hebben en daar een folkloristische happening aan gekoppeld hebben. Tegelijkertijd onderkennen de deskundigen de opkomst van de plaatselijke belevingseconomie, waarin steden en dorpen strijden en concurreren om bezoekers aan culturele manifestaties. Folklore, gebruiken, oude ambachten, gilden, optochten, straattheater, levensliederen en volkscultuur zijn daarvoor de geëigende ingrediënten. Ze zijn functioneel geworden, terwijl sommige nieuwe praktijken al snel een soort van ritueel worden, mede onder invloed van de TV en andere media. Ze krijgen dus ook een plaats in de dynamiek en de praktijk van het levende erfgoed. De deskundigen tenderen ernaar de discussie op zich goed te vinden, omdat dit bij geval leidt tot passen op de plaats en tot een betere invulling van wat de plaatselijke comités voor ogen staat. Maar de praktijk en de dynamiek zijn belangrijker en sterker. Als deskundigen dan iets

promoten willen, dan zijn dit wel de kwalitatief hoogstaande en authentieke vormen van folklore en volkscultuur.¹¹ Criteria voor kwaliteit zijn te ontleen aan het kunst- en cultuurkritische discours; die voor authenticiteit aan historisch onderzoek.

4.3 Muziekcultuur

Muziek is in de Nederlandse volkscultuur een belangrijk onderdeel, zeker waar het gaat om de muziek van harmonieën en fanfares. Wat wel zorgen baart zijn twee punten. Dat betreft op de eerste plaats de opleiding en oefening in het bespelen van bepaalde instrumenten, die qua eisen eigenlijk op professioneel niveau liggen en dus voor amateurs niet gemakkelijk te bereiken en te garanderen zijn. Dat betreft op de tweede plaats de lied- en zangcultuur, met name die van het alledaagse leven en de liedjes die in huis worden gezongen. De liederen kunnen in de vergetelheid raken. Er waren verschillende deskundigen die deze zorg uitten. Grijp heeft, als deskundige bij uitstek, de discussie ingezet over een kenniscentrum van het Nederlandse lied. Meertens Instituut en KNAW hebben zeer recentelijk zijn voorstel met instemming begroet.¹²

4.4 Andere onderbelichte onderwerpen

Enkele deskundigen noemden onderwerpen waaraan naar hun mening in Nederland te weinig aandacht wordt besteed. Dit betreft onder andere de regionale en historische gastronomie, alsook de volkssporten.

4.5 Ambachtelijkheid, kunde

Ambachtelijkheid als punt van zorg is eerder reeds genoemd. Het heeft raakvlakken met het voorgaande punt van de eisen die het bespelen van muziekinstrumenten stelt. Onlosmakelijk verbonden met de volkscultuur zijn de oude ambachten die vroeger geleerd en uitgeoefend konden worden omdat er een markt voor was en de ambachtelijk vervaardigde dingen hun prijs opbrachten.

Nu kan niemand meer leven van de meeste oude ambachten en van wat de ambachtelijke producten opbrengen in de verkoop. Om ze als onderdeel van de volkscultuur, bijvoorbeeld in een volkskundig museum of in een historische stad, te tonen zijn wel personen nodig die het ambacht volledig beheersen. Daarvoor is een gedegen beroepsopleiding nodig, hetzij als leerling bij een meester, hetzij op speciale vakscholen. Omdat de vrije verkoop te weinig opbrengt moeten de opgeleide beroepsbeoefenaren een ander (aanvullend) inkomen krijgen voor hun ambachtelijke beroepsuitoefening in de volkscultuur. Vakopleidingen verdwijnen echter of dreigen te verdwijnen bij gebrek aan vraag, terwijl rijksregelingen voor aanvullende inkomens, bijvoorbeeld via ID-banen of de WSW, onder druk staan en geheel of gedeeltelijk worden afgebouwd. De deskundigen op dit punt uitten als hun grote zorg dat musea en andere omgevingen waarin ambachten uit te oefenen zijn daardoor voor de onmogelijke beslissing staan om uit eigen middelen ambachtelijke opleidingen en banen te bekostigen, of om terug te vallen op geoefende amateurs en gepensioneerde ambachtslieden.

¹¹ Niet alle deskundigen vinden promotie op hun weg liggen. Het NCV heeft promotie van de volkscultuur in zijn taakstelling staan. Ook anderen rekenen het tot hun taak. Het Meertens Instituut had onder andere bezwaar tegen het promoten van immaterieel erfgoed in het kader van de UNESCO-conventie.

¹² In de nabespreking van de rapportage werden we gewezen op even zo grote problemen in de sector van de dans.

Tot op zekere hoogte laten zich alle kneepjes van de ambachtelijke vakken nauwkeurig documenteren en op film en video vastleggen. Hierdoor hoeft de vakkennis niet of niet geheel verloren te gaan, terwijl ook het publiek kan zien hoe de ambachtelijke producten gemaakt werden en gemaakt behoorden te worden. De deskundigen op dit punt vinden dit echter geen voldoende alternatief voor de directe interactie van het publiek met ambachtslieden.

4.6 Nederlandse master pieces?

UNESCO zal onder andere zorg besteden aan immaterieel cultureel erfgoed waarvoor waarborging ('safeguarding') urgent is. Het heeft hiertoe in de aanloop naar de conventie een internationale lijst opgesteld van wat men noemde 'internationale master pieces'. Deze zal niet verder worden uitgebreid, wanneer de conventie in werking zal zijn getreden. Vanaf dat moment zal UNESCO inventarissen publiceren van het internationale immateriële erfgoed en zullen de lidstaten een of meer inventarissen gaan opstellen van hun immateriële erfgoed.

Wij hebben daarom de deskundigen gevraagd of er ook voor Nederland dergelijke immateriële erfgoederen zijn waarvoor waarborging urgent is en die daarom in de genoemde inventarissen moeten worden opgenomen. Niet alle geïnterviewde deskundigen hebben antwoord kunnen of willen geven op deze vraag. Hierop kom ik in de volgende paragraaf terug. Zij stelden dat het maken van een inventaris van dergelijke immateriële erfgoederen niet bij de Nederlandse benadering van het immateriële erfgoed past.

Anderen hadden een meer of minder uitgesproken oordeel. De meest uitgesproken voorkeuren lagen in de sfeer van de muziek of van bepaalde rituelen of plaatsen waarin het erfgoed is blijven leven dan wel levend te maken is. Anderen noemden de volksgebruiken die kenmerkend zijn of geacht worden te zijn voor de volkscultuur in Nederland.

In de sfeer van de muziek werd verschillende keren verwezen naar de top van de Nederlandse harmoniecultuur, zijnde Thorn, waar twee harmonieorkesten de absolute wereldtop vertegenwoordigen.

Als bijzonder ritueel werden processiebedevaarten genoemd en als bijzondere plaats de door de Maatschappij van Weldadigheid in Drenthe gebouwde opvoedingskampen, waarin in het verlengde van de oude doelstelling zorgboerderijen en nieuwe woonvormen voor ouderen zouden passen.

Een zeer kenmerkend volksgebruik dat genoemd werd, is het fietsen, maar de deskundige die dit volksgebruik noemde vond waarborging van kenmerkende gebruiken als deze onmogelijk en ongewenst.

Het NCV heeft de achterban en het brede publiek geconsulteerd over de meest kenmerkende gebruiken in Nederland. Het heeft de huidige 30 kenmerkende gebruiken besproken en gepubliceerd in het boek *Folklore is onvoltooid verleden tijd*, dat tijdens de Nationale Volkscultuurdag gewijd aan de folklore in Nederland, 22 oktober in Utrecht, gepresenteerd is.¹³ Het NCV maakt ook een top-100 die op zijn web-site komt te staan. Het NCV maakte wel duidelijk dat dit geen lijsten van master pieces zijn, maar meer een soort waardenkaart, een inventarisaties van immaterieel erfgoed dat door publiek en NCV-achterban als waardevol is aangemerkt.

¹³ Paul Spapens en Jan Stads, *Folklore is onvoltooid verleden tijd*, Utrecht: NCV, 2005.

4.7 Mag niet, kan niet

Vanuit de vragen over de inventarisatie van immaterieel erfgoed waarvoor waarborging urgent is ontwikkelde zich in verschillende interviews een tamelijk scherpe opstelling van de kant van enkele deskundigen. Zij stelden met nadruk dat immaterieel erfgoedbeleid niet kan en mag uitgroeien tot de zorg voor gewaarborgde Nederlandse immateriële erfgoederen. Je zou zo een hek zetten om het levende erfgoed, waaraan je zijn dynamiek zou ontnemen. Je zou er folklore en museumstukken in de slechtste zin van die woorden van maken; hierop duiden termen als ‘folklorisering’ en ‘musealisering’ en ‘master pieces’ – je reduceert waardevolle immateriële erfgoederen tot nostalgische dingen van vroeger en je geeft ze in handen van een klasse van cultuurmeesters die ze in hun musea zullen stoppen. Je maakt van cultuuruitingen waaraan vrijwel nooit een ‘master’ te pas is gekomen een kunstwerk van de hoogste orde. Dit strookt niet met de manier waarop deze deskundigen in Nederland willen omgaan met het levende erfgoed. Je moet dat niet doen en niet willen, en als je het toch doet, doe het dan met zorg en voorzichtig. Geef bijvoorbeeld de te beschermen site, zoals de gebouwencomplexen van de Maatschappij van Weldadigheid in Drenthe een nieuwe en actuele functie (zorgboerderijen, woonvoorzieningen voor ouderen) of bekommer je om hele gewone gebruiken die niet als van zelf met *master pieces* geassocieerd worden, zoals het Hollandse fietsen, Sinterklaas of een heel bekend sprookje dat in de families van ouders op kinderen gaat. Maar ook hier dreigen allerlei tekenen van tegenspraak omdat de ogenschijnlijk meest onschuldige volksgebruiken geworteld kunnen zijn in een onhygiënisch, wreed, seksistisch, pedofiel en/of racistisch verleden. UNESCO sluit cultuuruitingen die duidelijk zo geworteld zijn uit van de conventie.

In Vlaanderen gaat het debat ook over deze punten, maar minder heftig. Enerzijds hebben de Vlamingen het voorbeeld van de Walen die direct bepaalde cultuuruitingen hebben aangewezen waarvoor waarborging (‘safeguarding’) urgent is, zijnde onder andere de reuzen van Ath en het carnaval van Binche. Anderzijds heeft Vlaanderen wellicht heel strategisch is gekozen voor een groep van cultuuruitingen die bijzondere aandacht en zorg waard zou zijn, zijnde de ‘ludodiversiteit’ van Vlaanderen. Het gaat om een breed scala van niet-Olympische volkssporten die her en der in de Vlaamse steden, buurten en dorpen worden beoefend. Zorg en aandacht voor de ludodiversiteit roept niet direct weerstanden op en de gevreesde folklorisering en musealisering lijken minder te dreigen, omdat de sporten in de cafés en de zalen toch wel beoefend zullen blijven worden, zonder dat de cultuurmeesters er veel invloed op kunnen uitoefenen. Niettemin heeft Vlaanderen ook een alternatief achter de hand, zijnde de Bloedprocessie in Brugge.

5 Wensen en –voorkeuren met betrekking tot het beleid

In deze paragraaf bespreken we de verschillende wensen en –voorkeuren van de geïnterviewde deskundigen met betrekking tot het beleid van met name de rijksoverheid. Een aantal zijn reeds, soms meer impliciet en soms meer expliciet, als punt van aandacht en zorg genoemd. Als zodanig zijn er enkele herhalingen en doublures. Wat als een (bijna) gemeenschappelijke wens en voorkeur naar voren kwam is om voort te kunnen gaan op de in Nederland gevolgde benadering van het immaterieel erfgoed.

Andere beleidswensen en –voorkeuren, onder andere met betrekking tot de foci van de volkscultuur, de positionering van de bestaande en de nieuwe infrastructuur, de rol van de overheid en de UNESCO-conventie, worden in belangrijke mate bepaald door de in Nederland gevolgde benadering.

5.1 Relevantie van de in Nederland gevolgde benadering

De in Nederland gevolgde benadering berust op een grote mate van gezamenlijkheid en eensgezindheid onder de deskundigen die wij hebben geraadpleegd. Dit ondanks hun verschillende achtergronden en hun uiteenlopende en zelfs tegengestelde opvattingen op onderdelen. De benadering vertegenwoordigt een opvallende mate van overeenstemming op het punt van de theorie over het immaterieel erfgoed, de beproefde onderzoeksmethoden en erfgoedmethodieken, en de praktische omgang met het levende erfgoed.

De theorie benadrukt het levende en dus het veranderlijke in en van het erfgoed en probeert de veranderingsprocessen te duiden onder gelijktijdige onderkenning van de continuïteitsmomenten in de volkscultuur.

De onderzoeksmethoden zijn empirisch en beschrijvend, met bijzondere aandacht voor interviews met tijdsgetuigen. Methodieken hebben onder andere betrekking op de verwerking van het onbewerkte AV-materiaal dat tijdsgetuigen aandragen (inclusief de protocols van hun interviews), kwaliteitszorg, nadruk op de authenticiteit die nodig en wenselijk is en het zoeken van innovaties voor de presentatie van levend erfgoed, de participatie, de respons van het publiek, etc. Dit alles vindt plaats in een sfeer waarin zelfs de meest gedistantieerde wetenschappers zich betrokken voelen en actief meewerken aan levende erfgoedprojecten. De cultuurmakers en de amateurs zijn natuurlijk in hoge mate geëngageerd met hun erfgoedprojecten. Maar ze zijn zich terdege realiseren wat de voetangels en klemmen zijn van de volksculturele praktijk: gevaar van slechte en commerciële folklore, *invented history* en mythe-culturen, behoudzucht, etc. Betrokkenheid dus met de nodige distantie en reflectie.

Wat daarom vrijwel alle deskundigen voorstaan is erkenning en versterking van de in Nederland gevolgde benadering – het moet de leidraad zijn en blijven in het onderzoek en in de erfgoedpraktijk. Specifieke stappen van bijvoorbeeld de kant van de culturele instellingen, de overheid of Nederland in UNESCO-verband moeten dan ook met deze leidraad sporen.

5.2 Relevantie van het immaterieel erfgoed; foci en selectie

Het immaterieel erfgoed is heel erg breed. Het is net zo breed als de cultuur met een kleine c, zoals de redactie van het nieuwe wetenschappelijke tijdschrift *cULTUUR* in het ope-

ningsartikel stelde. Dit tijdschrift, de tijdschriften van het NCV en mogelijke jaarboeken¹⁴ van het immaterieel erfgoed in Nederland geven een voortdurend overzicht van de breedte van het immaterieel erfgoed in Nederland.

De deskundigen zijn zich bewust van het breedtewerk dat zij onderhanden hebben. Vrijwel niemand kan hier zonder meer mee uit de voeten. Vrijwel allen zoeken naar foci en punten die relevanter zijn dan andere en die bijvoorbeeld onvermijdelijke keuzes, gerelateerd aan tijd, menskracht en budget, legitimeren. Sommigen zoeken daarbij meer dan andere naar een extern richtsnoer of hebben behoefte aan regels voor het maken van keuzes. Diegenen die geen behoefte hebben aan een externe richtsnoer of regels vinden dat we de keuzes kunnen overlaten aan het vrije spel en aan de instellingen die op basis van hun missie, hun expertise, hun kwaliteitszorg, de markt en hun budget keuzes maken en blijven maken: welk materiaal wel en welk niet, welk publieksproject wel en welke niet, etc.

Anderen hebben (tevens) behoefte aan of staan open voor een zeker extern richtsnoer en regels. Voor het Nederlandse erfgoed hebben deskundigen vier soorten externe richtsnoeren en regelsystemen genoemd. Dit zijn:

1. Een canon,
2. Een volksraadpleging,
3. Criteria ontleend aan theorie en debat,
4. Cultuurpolitieke keuzes.

Ad 1, de canon. De canon van de geschiedenis van Nederland is op dit moment een actueel punt. Voor het onderwijs moet, na het voorwerk van De Rooij en Bank, een staatscommissie onder leiding van Van Oostrum concrete voorstellen doen voor gecanoniseerde punten die in ieder geval aan de orde moeten komen in het curriculum van de vaderlandse geschiedenis. Enkele deskundigen achten een dergelijke canon ook denkbaar voor het deelgebied van het immaterieel erfgoed. Ze stellen althans dat de ervaring die nu wordt opgedaan met de geschiedenis canon wellicht nuttig is voor het vinden van de belangrijkste foci van het immaterieel erfgoed.

Ad 2, de raadpleging. Eerder is al vermeld dat het NCV zijn achterban en het brede publiek heeft geraadpleegd over wat de achterban belangrijke punten en onderdelen vindt van de Nederlandse volkscultuur. Het heeft, zoals gezegd, de huidige 30 kenmerkende gebruiken besproken en gepubliceerd tijdens de Nationale Volkscultuurdag, 22 oktober in Utrecht. Later gaat het NCV een top-100 maken op zijn web-site zetten. Het NCV maakte wel duidelijk dat dit geen lijsten van master pieces zijn, maar meer een soort waardenkaart, een inventarisaties van immaterieel erfgoed dat door publiek en NCV-achterban als waardevol is aangemerkt. De inventaris zal toch een zekere legitimerende werking hebben bij de bepaling van foci, maar zoals eerder ook reeds vermeld: de staf van het NCV onderkent ook zelf de betrekkelijkheid en veranderlijkheid van een inventaris als deze. Het gaat om een momentopname die periodiek herhaald zal moeten worden om meer duidelijkheid omtrent de blijvende foci te krijgen.

Ad 3, de criteria. Enkele deskundigen wezen op het belang dat zij hechten aan bepaalde cultuurtheoretische waarden. Dit zijn onder andere kwaliteit en authenticiteit. Keuzes en foci zouden dan primair gerelateerd dienen te zijn aan artistieke en culturele kwaliteit dan wel aan de authenticiteit van het immateriële erfgoed. Wat kwaliteit is moet naar voren ko-

¹⁴ Dergelijke jaarboeken zijn door enkele deskundigen voorgesteld in het kader van de discussie over de UNESCO-conventie. Ze zijn te zien als periodieke weergaven van de veranderende inventaris van het immaterieel erfgoed in Nederland.

men uit de kunst- en cultuurtheorie alsmede uit het debat tussen de deskundigen daarover. De authenticiteit van het immaterieel erfgoed is te vinden op basis van historisch onderzoek. Debat en onderzoek in deze zin moet in de ogen van de betreffende deskundigen in voortdurende wisselwerking staan met het maken van keuzes en het aanhouden van bepaalde foci.

Ad 4, de cultuurpolitieke keuzes. Het is een politieke keuze geweest om het levende erfgoed van nieuwe Nederlanders te erkennen en een herkenbare plaats te geven in het Nederlandse erfgoedbestel, onder andere via NiNsee en specifieke projecten. Deze politieke keuze heeft directe invloed gehad op de foci van het levende erfgoed in Nederland, onder andere in relatie tot het koloniale en het slavernijverleden, en de migratiegeschiedenissen van de laatste vijftig jaar. De politieke keuze bevestigde wat wellicht in plaatselijke en in andere verbanden al doorgedrongen was, maar nog geen gemeengoed was in cultureel (en wit) Nederland, namelijk dat we in Nederland diverse culturen en diverse culturele achtergronden hebben en dat er zich een gemengde jeugdcultuur in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Tilburg en vele andere steden ontwikkelt. In deze jeugdcultuur zitten elementen van de verschillende groepen waaruit de stedelijke jeugd voortkomt, alsook allerlei *global* elementen waarmee de jeugd zich engageert. Hiernaar verwijst de term *urban culture*. Vrijwel alle deskundigen onderkennen nu het belang en de noodzaak van aandacht voor culturele diversiteit in de foci van het immaterieel erfgoed, terwijl enkelen ook de verdere stap reeds gezet hebben naar een focus op de genoemde urban culture.

5.3 Verbeterd perspectief voor de bestaande kenniscentra en steunfuncties

Wezenlijk voor de in Nederland gevolgde benadering zijn het Meertens Instituut en het NCV. Deze moeten hun functies kunnen blijven vervullen en versterken. Zeker wat het NCV betreft is, gezien zijn kleine staf en grote taken, versterking wenselijk.

Wat het Meertens Instituut betreft werd de wenselijkheid naar voren gebracht dat dit instituut een meer directe rol zou kunnen spelen in de Nederlandse volkscultuur, onder andere door meer populair-wetenschappelijke en voor leken toegankelijke publicaties, conferenties, etc.

5.4 Duidelijk perspectief (op termijn) voor nieuwe centra en media

Beeld en Geluid heeft voor de komende jaren grote plannen, die ook realiseerbaar zijn. Op het Mediapark in Hilversum komt een geheel nieuw gebouw waar de multimediale *Experience-opstelling* honderdduizenden bezoekers toegang gaat geven tot de geluiden en de beelden van de voorbije honderd jaar. Beeld en Geluid heeft dus een duidelijk perspectief op termijn.

Ook het andere nieuwe centrum voor beeldcultuur en geschiedenis in beeld, Imagine IC in Amsterdam Zuidoost, is niet direct bezorgd over de toekomst. Het is klaarblijkelijk een succesvol nieuw initiatief voor de verbeelding van het levende erfgoed van nieuwe Nederlanders en de nieuwe grootstedelijke cultuur. Aan de orde is eerder de verdere uitbouw en bredere actieradius van het centrum dan financieringsperikelen. Het centrum zal zich in komende tijd richten op een bredere opstelling en dus ook een breder publiek buiten Amsterdam Zuidoost.

NiNsee heeft als specifiek en nieuw kenniscentrum van het Nederlandse slavernijverleden en van de slavernij in 'Nederlands West-Indië' geen duidelijk toekomstperspectief. Ambiti-

euze plannen zijn er meer dan genoeg en er is een gegarandeerd actieplan tot 2008. Onduidelijk is of en zo ja onder welke voorwaarden het instituut na 2008 verder kan gaan.

Er is vanuit de eigen organisaties versterking voorzien van de factor immaterieel erfgoed of van het immateriële aspect bij bijvoorbeeld het Tropenmuseum, het Rijksmuseum, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, het bureau van Belvedere en de archieven van Amsterdam en Dordrecht. Bij de meeste instellingen gaat het om nieuwe investeringen voor langere tijd. Deze hebben dus ook een duidelijk perspectief. In Dordrecht gaat het om twee projecten waarvan nog te bezien is hoe ze zullen worden voortgezet.

Met onderlinge verschillen exploreren en exploreerden centra en instellingen de bruikbaarheid van ICT voor de verwerking van erfgoedopnames en getuigenissen, en voor een maximale toegankelijkheid van het erfgoed. Vooral door archieven, musea en een multimedia-instituut als Beeld en Geluid is ervaring opgebouwd met de toegankelijkheid en het gebruik van materiaal via Internet. Al doende leert men in de (immateriële) erfgoedsector en wil men blijven leren. Op dit moment is bijvoorbeeld een voorlopig leermoment dat weinig gebruikers erin geïnteresseerd zijn om hun e-weg te vinden in vrijwel onbewerkt en ongeordend materiaal, hoewel free search en google dat mogelijk maken en de informatiezoekers de grootst mogelijke vrijheid bieden. Deze e-weg blijkt onder andere te lang te zijn en te weinig gezochte resultaten op te leveren, waardoor de gebruikers afhaken. De aandacht gaat daarom mede uit naar het creëren van portalen en specifieke sites als hulp voor de gebruikers.

Voor ontwikkelingswerk hebben de betreffende instellingen en specialisten middelen nodig, die zij moeten krijgen uit de algemene instellingsbudgetten of uit speciale investeringsfondsen voor ICT in de erfgoedsector. Men ziet hier ook of in het bijzonder een taak voor het Rijk.

Voor de ondersteuning van de plaatselijke praktijk en van de vele vrijwilligers en amateurgroepen zijn er in de meeste provincies provinciale erfgoedhuizen opgericht, die ook een taak en functie hebben voor het immateriële erfgoed. Wat dit laatste betreft kunnen zij onder andere bijdragen aan de verspreiding van landelijke en internationale kennis en inzichten, alsook aan de opwaartse bediening van wat er in den lande leeft. De provinciale voorzieningen voor deze taak blijven echter achter bij de wensen. Behoudens een streektaalconsulent bij het Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland zijn er geen specialistische consulenten aangesteld voor immaterieel erfgoed. Andere consulenten moeten de immaterieel erfgoedtaken als het ware uitvoeren vanuit hun hoofdtaak en –discipline. Aan te bevelen is aan de provincies om ook consulenten voor immaterieel erfgoed aan de formatie van de erfgoedhuizen toe te voegen.

5.5 De rol van de rijksoverheid

Voor de deskundigen bestaat de rol van het Rijk primair uit het scheppen van voorwaarden en verstrekken van de middelen die nodig zijn voor de immateriële erfgoedsector en zijn ondersteuning door met name het Meerstens Instituut en het NCV. De voorwaarden en de middelen moeten een duidelijk en verbeterd perspectief voor de komende tijd bieden.

Wat de inhoud van het immateriële erfgoed en het functioneren van de sector betreft verwachten de deskundigen vooral terughoudendheid van het Rijk. Wel mag en moet het Rijk meepraten, maar niet al te nadrukkelijk. Meepraten is goed, zoals bleek uit de vernieuwende inbreng op het punt van het immaterieel erfgoed van de nieuwe Nederlanders en het koloniale verleden; meepraten is ook goed in verband met de plannen en perspectieven op mid-

dellange termijn voor de gesubsidieerde instellingen. De meeste deskundigen verwachten wat men, in navolging van Brussel, kan noemen: *lichte coördinatie en sturing* ‘van bovenaf’. De coördinerende overheid treedt daarbij uitdrukkelijk niet in de taken en bevoegdheden van ‘lagere’ overheden of zelfstandige instellingen die beleidstaken uitvoeren. Ze consulteert de betrokkenen wel. Ze mag en moet tijdens deze consultaties voorstellen en suggesties doen over de aanpak, de kosten, de kwaliteit, etc. en ze geeft feedback. Ze maakt afspraken op basis van wederzijdse overeenstemming. Het huidige onderzoek kan men zien als een stap in een proces van lichte coördinatie en sturing in de levende erfgoedsector.

Geheel rimpelloos is de polder van de immateriële erfgoedsector niet. In het midden van de jaren negentig waren er de eisen van de minderhedenorganisaties met betrekking tot eigen culturele en identiteitsinstellingen en die van een slavernijmonument. Dit waren directe eisen aan het Rijk en de landelijke politiek. Toentertijd was de reactie in politiek en cultureel Nederland in eerste instantie niet positief; de eisen lagen zeer controversieel. Niettemin hebben de politiek en de culturele sector de tekenen des tijds toen verstaan. Daardoor zijn het erfgoed van de nieuwe Nederlanders en het Nederlandse slavernijverleden nu belangrijke onderdelen van het immaterieel erfgoed en van de sector.

5.6 UNESCO-conventie

De UNESCO-conventie voor de waarborging van het immaterieel cultureel erfgoed is ook niet geheel zonder controverse in Nederland. Het Meertens Instituut heeft naar aanleiding van consultaties door de Nationale UNESCO Commissie in 2002 zijn kritische kanttekeningen bij de conventie geplaatst. Deze zijn ook in een brief en een notitie aan het ministerie op schrift gesteld. Het instituut plaatst kritische kanttekeningen om vakinhoudelijke of wetenschappelijke en tegelijk ook ethische redenen. Het vindt waarborging van immaterieel erfgoed niet mogelijk en niet wenselijk, zeker niet voor zover dat maatregelen meebrengt voor het sturen, behouden, beschermen of zelfs conserveren, dan wel revitaliseren van specifieke onderdelen van het immaterieel erfgoed. Het instituut legt er de nadruk op dat het immaterieel erfgoed dynamisch is en voortdurend door mensen op uiteenlopende wijzen gestalte wordt gegeven. Daarenboven wordt erop gewezen dat het verbinden van kwaliteitsnormen aan verschijnselen van immateriële aard ongewenste gevolgen zal hebben voor het cultuurverschijnsel zelf.

Enkele deskundigen zoals Susan Legène en Wim van Zanten en voor ook Peter Nas, hoogleraar culturele antropologie in Leiden, waren duidelijk voor een Nederlands commitment ten opzichte van de conventie, mede omdat de conventie een geëigende kader biedt aan niet-westerse landen en hun zorg voor hun kwetsbare erfgoed.

We hebben ook met anderen over de conventie gesproken en mogen vaststellen dat vrijwel alle deskundigen die op dit punt een mening hebben voorstander zijn van Nederlandse ratificatie. Wel gaven de meesten erbij aan dat ook voor hen bezwaren zoals geuit door het Meertens Instituut gelden. Maatregelen die meer inhouden dan zorg en aandacht voor het immaterieel erfgoed gaan hen te ver. Ze passen niet bij de in Nederland gevolgde benadering. Nederland zal in dit verband wel internationaal moeten verduidelijken dat waarborging (safeguarding) te beperken is tot zorg om en zorg voor het immateriële erfgoed. Wat veel deskundigen in UNESCO-verband tot uitdrukking willen brengen is dat immaterieel erfgoed in Nederland rijk en divers is en dat het van belang is. Tevens willen ze de wereld laten zien hoe ze via onderzoek, instellingen, projecten en vernieuwingen om en voor het levend erfgoed zorgen. We hebben dit de in Nederland gevolgde benadering genoemd.

Ook de vertegenwoordigers van het Meertens Instituut die wij hebben gesproken juichen een UNESCO-conventie toe, zoals ook reeds in de genoemde notitie was gesteld. Er gaat een bijzondere impuls van uit op onderzoek en documentatie van immateriële erfgoedverschijnselen en daaraan wil het instituut en zijn onderzoekers graag meewerken.

Ratificatie zal de verplichting meebrengen om inventarissen op te stellen. Problemen op dit punt kunnen omzeild worden door langdurig en voortdurend onderzoek naar inventarissen en foci, en, indien nodig, een voorlopige keuze van een voorlopig centraal te stellen immateriële culturele praktijk, zoals dat met de ludodiversiteit gedaan is in Vlaanderen.

6 Bij wijze van samenvatting: hoofdpunten in de meningen en opvattingen van deskundigen

1. In opdracht van het ministerie van OCW heeft DOCA Bureaus 33 interviews met deskundigen gehouden. De interviews betroffen hun meningen en opvattingen over de waarde van het immaterieel erfgoed in Nederland en de belangrijke onderdelen ervan. Verder hebben we aandacht besteed aan wat er gedaan wordt en wat er gedaan moet worden in deze sector (onder andere op de punten van presentatie, documentatie, herbeleven en migrantencultuur), alsook wat de rol van het Rijk is en wat die zou moeten zijn.
2. Een belangrijke rol in de interviews speelde eveneens de in 2003 door UNESCO vastgestelde conventie voor het immaterieel erfgoed. Nederland moet een beslissing nemen over de ratificatie van deze conventie.
3. Immaterieel cultureel erfgoed is cultureel erfgoed en Frijhoff's recente definitie van cultureel erfgoed is daarom van toepassing. Hij omschrijft cultureel erfgoed in drie componenten, namelijk (mijn vertaling):
 - Cultureel erfgoed betreft op de eerste plaats iets dat overdraagbaar is – dat kan een voorstelling zijn van het verleden, een ervaring, idee, gewoonte, ruimtelijk element, gebouw of artefact, of een combinatie van deze objecten,
 - Op de tweede plaats is er een groep mensen die in staat en bereid is deze objecten te herkennen als een samenhangend geheel, om ze over te dragen en te ontvangen,
 - Op de derde plaats is er een waardenstelsel, waarmee het object verbonden wordt met het verleden en met zijn gebruik in de toekomst, in deze in van zinvolle continuïteit of van even zo zinvolle verandering.
4. De definitie moet voor bepaalde vormen van immaterieel erfgoed verder verwijzen naar de technologie waarover een groep moet beschikken met het oog op een optimale overdracht van zijn culturele erfgoed. In betreft vooral om de ambachtelijke en instrumentale van 'oude' beroepen en beroepspraktijken of 'oude' muziekinstrumenten.
5. Het immaterieel erfgoed omvat in ieder geval interessante cultuuruitingen, ambachten, gebruiken, folklore, rituelen, muziek, dansen, stijlen, tradities, alledaagse dingen, traditionele sporten, etc. van vroeger, die inzicht geven in het leven en de mensen in vroegere tijden. Het zijn wel cultuuruitingen die buiten de collecties blijven of die buiten de primaire taakstelling vallen van de meeste musea, de gebouwde en archeologische monumentenzorg en de archieven. Deze collecties en taken vertegenwoordigen het materiële culturele erfgoed.
6. *In de gesprekken kwam echter sterk naar voren dat voor de meeste deskundigen het onderscheid tussen materieel en immaterieel erfgoed in conceptuele zin heel betrekkelijk is.*
7. Hiervoor hanteerde men verschillende argumenten. Op de eerste plaats vindt men dat de traditionele omschrijving van immaterieel erfgoed niet voldoet, omdat die te veel een sfeer van behoud en bewaren uitstraalt en een onjuist imago geeft aan de sector. Men stelt dat het erfgoed meer en meer nu gaat leven of moet gaan leven vanuit zijn presentatie en AV-registratie. Zo besteden belangrijke bewaarders van het immaterieel erfgoed zoals het Openluchtmuseum en het Zuiderzeemuseum veel aandacht aan een levendige verbeelding van het verleden voor de bezoekers. Zo wil Beeld en Geluid in zijn nieuw te

bouwen Experience-gebouw de bezoekers een multimediale beleving bieden van het op AV-materiaal bewaarde verleden van Nederland.

8. *Voor de meeste deskundigen mogen we deze overweging samenvatten met de constatering dat immaterieel erfgoed eigenlijk levend erfgoed is. Het is daarmee ook dynamisch en veranderlijk, in die zin dat oude gebruiken en ambachten ook nu hun waarde hebben. Ze worden in de loop van de tijd aangepast. Ze kunnen ook vervallen en verdwijnen. Nieuw of ander immaterieel erfgoed kan ontstaan en aan belang winnen, waarmee het onder andere in de plaats kan komen van verdwenen erfgoed.*
9. Verschillende wetenschappers legden er de nadruk op dat het immaterieel erfgoed de hele alledaagse cultuur of cultuur met een kleine c omvat en dus veel breder is dan de volkscultuur van gebruiken en oude ambachten etc. van vroeger.
10. Vrijwel alle deskundigen benadrukten ook dat immaterieel erfgoed een verhaal van het verleden is of een serie verhalen, die nu en voor deze tijd verteld en doorverteld worden. *Het verhaal was een centrale term in de interviews.*
11. Het verhaal is echter niet exclusief voor immaterieel erfgoed, omdat ook de materiële erfgoedsector er steeds meer de nadruk op legt dat museumvoorwerpen, monumenten, archivalia en bodemvondsten een verhaal te vertellen hebben of te vertellen kunnen hebben aan de mensen van nu. Ook dit was een overweging voor de betrekkelijkheid van het onderscheid tussen materieel en immaterieel erfgoed.
12. Omgekeerd stelden de deskundigen ook dat vrijwel alles wat tot het immateriële erfgoed behoort of kan behoren een materiële vorm heeft of krijgt. Het gaat om dingen van vroeger die bewaard worden en die als zodanig materieel zijn. Het gaat ook om verhalen, muziek, dansen etc. die weliswaar oorspronkelijk niet in een duidelijke materiële vorm bestonden, maar deze vorm wel krijgen via voor onderzoek, documentatie, presentaties en herbeleving vastgelegde opnames en nauwkeurige beschrijvingen. Het verhaal van vroeger is vastgelegd, inclusief het verhaal van arme groepen in het Nederland van de late negentiende en vroege twintigste eeuw, die vrijwel geen dingen achterlieten of ervaringen op schrift stelden.
13. Dit geldt ook in toenemende mate voor de migrantencultuur die op belangrijke onderdelen zoals het slavernijverleden en de migratiegeschiedenis berust op verhalen en getuigenissen. Deze verhalen en getuigenissen worden nu ook verzameld, vastgelegd en gedeeld met de mensen van nu.
14. Hierbij gaat het om wat genoemd werd het *verhaal-als-verhaal*, waarbij het erfgoed bestaat uit vastgelegde verhalen. Erfgoedinstanties die deze verhalen willen delen met het publiek moeten op basis van alle vastgelegde verhalen en getuigenissen een aansprekend *metaverhaal* vertellen over het betreffende verleden.
15. Waar het gaat om de bovengenoemde onderdelen van het immaterieel erfgoed zoals ambachten, gebruiken, folklore, volksmuziek, dans etc. wezen de deskundigen op het belang van levendige opvoeringen en uitvoeringen op basis van authentieke of zo authentiek mogelijke bouwstenen, kleding, entourage, etc. Een dergelijk *erfgoed-en-scène* is een zeer geëigende methode om het verhaal van het verleden aan de mensen van nu te vertellen.
16. Mede vanwege de grote belangstelling (plaatselijk, regionaal en landelijk) blijkt erfgoed-en-scène een functie te hebben of te krijgen voor de belevingseconomie en het toerisme.

17. Wat de authenticiteit betreft onderscheiden zich in de sector de meer preciezen en de meer rekkelijken, waarbij wetenschappers mythes over vroeger ontrafelen en terugbrengen tot controleerbare proporties. Zowel wetenschappers als praktijkmensen verschillen van mening over erfgoed-en-scène en over belang en haalbaarheid van authenticiteit.
18. Ook het landschap en gebouwd erfgoed bevatten immateriële en verborgen verwijzingen naar het verleden. Ook die worden onderzocht en verteld. Zo wordt het immaterieel erfgoed op bepaalde plaatsen *gesitueerd erfgoed*.
19. De meeste deskundigen vertegenwoordigen een *benadering* waarin met een zekere *distantie* en tegelijkertijd met de nodige *betrokkenheid* een bijdrage geleverd wordt aan de kennis, de praktijk, de verhalen en de metaverhalen van de immateriële erfgoedsector.
20. Met de deskundigen hebben we ook gesproken over hun punten van zorg en aandacht voor het immateriële erfgoed in Nederland.
21. *Een eerste punt van zorg en aandacht dat naar voren kwam betreft het verhaal-als-verhaal*. Het is methodisch en logistiek gezien lastig om ‘alle’ verhalen en getuigenissen te verzamelen, vast te leggen, te documenteren en toegankelijk te maken – voor men het weet puilen de archieven uit en blijken oude opnames niet meer af te spelen te zijn.
22. Het vertellen van het metaverhaal aan het publiek is niet zonder risico, namelijk dat de verteller er te sterk een *eigen verhaal* van maakt en een verleden verzint dat geen of weinig authenticiteit in zich draagt. Oplossingen moeten uit de praktijk en de voortgaande discussie in de erfgoedsector komen. Verschillende deskundigen verwezen naar hun kwaliteitseisen, prestaties en leermomenten op dat punt.
23. *Een tweede punt van aandacht en zorg betreft bepaalde onderdelen van het meer traditionele immateriële erfgoed, namelijk moeilijke ambachten en moeilijk te bespelen muziekinstrumenten*. In het verlengde hiervan ligt ook de door enkelen uitgesproken zorg over de volksmuziek. Hiervoor zijn professionele condities nodig voor opleiding en werk, maar ‘de markt’ maakt dat onmogelijk, althans heel moeilijk. Op dit punt vinden de betreffende deskundigen extra garanties wenselijk.
24. Weerklank voor punten van zorg en aandacht, met name voor het punt hierboven, verwachten de betreffende deskundigen van het Rijk. Het gaat ten dele om subsidies en subsidiabele activiteiten, maar ook of vooral om de kaders waarin de sector zelf de punten van zorg en aandacht kan aanpakken. Er is in de sector erkenning en waardering voor de inspanningen van het Rijk en andere overheden op deze punten.
25. Wel zijn vrijwel alle deskundigen van mening dat het Rijk zijn steun aan de belangrijkste instellingen van het immaterieel erfgoed moet blijven geven.
26. Dit geldt ook voor de beide instellingen die de kennis en de praktijk in de sector op landelijk niveau ondersteunen: het Meertens Instituut voor de kennis en het Nederlands Centrum voor de Volkscultuur voor de praktijk.
27. Deskundigen die betrokken zijn bij de migrantencultuur zien graag dat het Rijk de missie en de perspectieven van instellingen op dit gebied blijft ondersteunen en versterken. Het gaat hierbij ook om nieuwe instellingen voor de kennis en de praktijk op dit gebied, zoals het NiNsee.
28. De deskundigen zijn voorstander van een lichte sturing en coördinatie van de sector ‘van bovenaf’, vanuit het rijksbeleid. Bij lichte sturing en coördinatie gaat het primair om consultatie over en weer.
29. Vrijwel alle deskundigen zijn voorstander van ratificatie door Nederland van de UNESCO-conventie, althans: ook degenen die kritiek uitoefenden op essentiële onder-

delen van de ontwerp-conventie en hier gehoor voor vonden juichen een universele conventie voor het immaterieel erfgoed toe. De kritiek werd met name verwoord door het Meertens Instituut dat kanttekeningen plaatste bij begrippen als de waarborging (safeguarding) van immateriële cultuurverschijnselen in de zin van behoud en bescherming. Aan waarborging in de zin van onderzoek en documentatie wilde het instituut graag meewerken en zal het graag blijven meewerken.

30. Enkele deskundigen benadrukten dat zij de ratificatie wenselijk of zelfs noodzakelijk vinden, vanwege de zorg voor het erfgoed in en van de niet-westerse landen.
31. Enkele geïnterviewde deskundigen neigen naar een afwijzend standpunt voor aanwijzing van de belangrijkste *foci* in het immaterieel erfgoed van Nederland, omdat zij dit *niet* vinden passen in de Nederlandse benadering.
32. Anderen vinden dat *de hele sector en het brede publiek van tijd tot tijd geconsulteerd* moet worden over wat de belangrijkste foci zijn of moeten zijn. Het NCV heeft onlangs zijn achterban en het brede publiek geconsulteerd en het heeft 30 kenmerkende gebruiken besproken en gepubliceerd op de Nationale Volkscultuurdag van 22 oktober 2005. Een top-100 staat op de web-site van het NCV.
33. Enkelen noemen zelf een mogelijke *bijzondere focus*, bijvoorbeeld de *urban culture* zoals die in de steden zich ontwikkelt en zal blijven ontwikkelen. De urban culture zou met name de in Nederland gevolgde benadering benadrukken, omdat hij zeer dynamisch is. Andere bijzondere foci die genoemd zijn, zijn bijvoorbeeld de gebouwen van de Maatschappij voor Weldadigheid in Drenthe, die een nieuwe weldadige functie zouden moeten krijgen, de harmonieën van Thorn, of een processiebedevaart.
34. *De bijzondere bijdrage van Nederland aan de internationale gemeenschap en UNESCO bestaat voor de geïnterviewde deskundigen vooral uit de in Nederland gevolgde benadering.*